

Вісник

Верховного Суду України

Судові рішення у цивільних, адміністративних, господарських і кримінальних справах

Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування

Цивільно-правові договори, у яких зобов'язання виражені в іноземній валюті, та проблеми, пов'язані з їх виконанням

Особливості створення нової речі у процесі здійснення невід'ємних поліпшень орендованого майна

Встановлення особи, яка порушує вимоги законодавства про охорону праці

8(132)'2011

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Пилипчук П.П. — суддя Верховного Суду України, заслужений юрист України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Барбара В.П. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Бейцун І.В. — начальник управління вивчення та аналізу судової практики Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України;

Волков О.Ф. — заслужений юрист України;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Губар Л.О. — начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України;

Кіресва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Когут С.П. — головний консультант управління забезпечення діяльності керівництва Верховного Суду України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Мельник М.І. — начальник управління забезпечення діяльності керівництва Верховного Суду України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Міщенко С.М. — заступник голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;

Ромовська З.В. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Романюк Я.М. — суддя Верховного Суду України, голова Ради суддів України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік АПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — суддя Верховного Суду України, секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Сердюк В.В. — заступник керівника апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, доктор юридичних наук, доцент;

Сірий М.І. — кандидат юридичних наук;

Терлецький О.О. — суддя Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Хавронюк М.І. — заступник керівника апарату Верховного Суду України, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Шумило М.Є. — доктор юридичних наук, професор;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України, заслужений юрист України (заступник голови редакційної колегії)

2

Вітання Голови Верховного Суду України з Днем Незалежності України

Congratulation of the President of the Supreme Court of Ukraine on the Independence Day of Ukraine

3

Судова практика *Judicial Practice*

3 Рішення у цивільних справах

Decisions in civil cases

5 Рішення в адміністративних справах

Decisions in administrative cases

7 Рішення у господарських справах

Decisions in commercial cases

9 Рішення у кримінальних справах

Decisions in criminal cases

12

Аналіз судової практики *Survey of Judicial Practice*

12 Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування

Judicial practice of civil proceedings arising from insurance contracts

29

У Європейському суді з прав людини *At the European Court of Human Rights*

29 Справа «Олексій Михайлович Захаркін проти України»

Рішення від 24 червня 2010 р.

Case of Oleksiy Mykhailovych Zakharkin v. Ukraine
Judgment of 24 June 2010

31

Судова практика і проблеми удосконалення законодавства

Judicial Practice and Challenges to Legislation Improvement

- 31 Романюк Я.М.** Цивільно-правові договори, у яких зобов'язання виражені в іноземній валюті, та проблеми, пов'язані з їх виконанням

Romaniuk Y.M. Civil-law agreements in which obligations are denominated in a foreign currency and problems related to their implementation

- 38 Легенченко М.О.** Особливості створення нової речі у процесі здійснення невід'ємних поліпшень орендованого майна

Lehenchenko M.O. Peculiarities of creating a new thing while making inalienable improvements to the rented property

44

Точка зору Opinion

- 44 Таран О.В.** Встановлення особи, яка порушує вимоги законодавства про охорону праці

Taran O.V. Ascertaining a person that violates labour law requirements

Міжнародні зв'язки *International Ties*

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

Адреса редакції:

01043 Київ 43, вул. П. Орлика, 4^а, кімн. 109

Телефони:

голова редакційної колегії

(44) 253–3502,

відповідальний секретар

(44) 253–1683,

група технічного забезпечення

(44) 253–0687

E-mail: parub@scourt.gov.ua

Редактори:

А.В. Гончарук,

Л.В. Мочалова,

К.С. Мусієнко,

П.О. Мусієнко,

Р.В. Парубець (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

С.І. Самкова,

В.М. Горобченко

Фото:

П.О. Мусієнко

Переклад англійською:

О.В. Гунько,

І.В. Котова

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38.

Телефони: **(44) 468–3131, 468–0999, 468–5973.**

E-mail: istina_book@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»

03038 Київ 38, вул. Нововокзальна, 41.

Телефон (факс): (44) 502–6808

Підписано до друку 16.08.2011

Формат 60×90/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 283.

Наклад 3250 прим. Ціна договірна

День Незалежності України

**Шановні судді,
працівники судової системи!**

Щиро вітаю вас
з двадцятиріччям від дня прийняття
Акту проголошення незалежності України!
Роки, що минули, були непротими для становлення
незалежної Української держави.

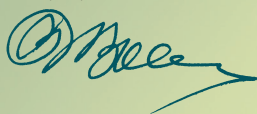
Але мужній український народ з честю долає
труднощі перехідного періоду, завдяки чому Україна
рухається шляхом кардинальних економічних
та правових реформ, інтеграції у світовий
демократичний простір, побудови правової держави.

Це свято є значущим і для судової влади —
певним підсумком тривалого процесу утвердження її
як самостійної державної інституції,
покликаної захищати права і свободи громадян,
верховенство права.

Сподіваюся, що нинішній ювілей
надихне нас на нові звершення
в ім'я блага українського народу і держави,
майбутніх поколінь. Зичу вам міцного здоров'я,
родинного добробуту, благополуччя і щастя,
сил та оптимізму!

З Днем Незалежності!
Нехай єднає нас любов до України!

Голова
Верховного Суду
України

В. Онопенко

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 12 ГПК України справи про банкрутство підвідомчі господарським судам.

Питання організаційних і правових засад створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків регулюються Законом України «Про банки і банківську діяльність».

За змістом норм ст. 88 цього Закону процедура ліквідації банку у зв'язку з його неплатоспроможністю починається з дня відкликання Національним банком України ліцензії і повинна бути завершена не пізніше трьох років з цього дня.

З дня прийняття рішення про відкликання ліцензії та призначення ліквідатора строк виконання всіх грошових зобов'язань банку та зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) вважається таким, що настав (п. 3 ч. 1 ст. 91 зазначеного Закону).

Згідно зі ст. 14 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» конкурсні кредитори за вимогами, які виникли до дня порушення провадження у справі про банкрутство, протягом тридцяти днів від дня опублікування в офіційному друкованому органі оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство зобов'язані подати до господарського суду письмові заяви з вимогами до боржника, а також документи, що їх підтверджують. Вимоги конкурсних кредиторів, що заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, або не заявлені взагалі, — не розглядаються і вважаються погашеними, про що господарський суд зазначає в ухвалі, якою затверджує реєстр вимог кредиторів. Зазначений строк є граничним і поновленню не підлягає

УХВАЛА

колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України
від 6 жовтня 2010 р.

(в и т я г)

У листопаді 2009 р. Г. звернувся до суду із позовом до акціонерного комерційного банку «Європейський» (далі — Банк) про визнання його кредитором Банку.

Позивач мотивував вимоги тим, що він є вкладником Банку. Перебуваючи у довгостроковому відрядженні, він дізнався про запровадження процедури ліквідації Банку. Пославшись на те, що не зміг своєчасно подати вимогу про виплату коштів, Г. просив визнати пропущення строку на подачу вимоги до ліквідатора Банку про виплату коштів поважним; визнати його кредитором на суму 30 тис. 466 грн 14 коп. та 265 тис. 527 грн

55 коп. і внести його до реєстру кредиторів четвертої черги для задоволення вимог до Банку.

Червонозаводський районний суд м. Харкова рішенням від 9 грудня 2009 р. позов задовольнив частково: визнав причини пропущення Г. строку на подання вимоги до ліквідатора Банку поважними та зобов'язав ліквідатора Банку визнати Г. кредитором четвертої черги для задоволення вимог за договорами банківського вкладу.

Апеляційний суд Харківської області рішенням від 31 березня 2010 р. рішення районного суду змінив: у частині зобов'язання ліквідатора Банку визнати Г. кредитором та внести його до

реєстру кредиторів четвертої черги для задоволення вимог до Банку скасував, у задоволенні позову в цій частині відмовив. У решті рішення суду першої інстанції залишено без змін.

У поданій до Верховного Суду України касаційній скарзі ліквідатор Банку Л., пославшись на неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права, просила скасувати судові рішення та закрити провадження у справі.

Відповідно до п. 2 розд. XIII «Перехідні положення» Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» касаційні скарги (подання) на рішення загальних судів у кримінальних і цивільних справах, подані до Верховного Суду України до 15 жовтня 2010 р. і призначені (прийняті) ним до касаційного розгляду, розглядаються Верховним Судом України в порядку, який діяв до набрання чинності цим Законом.

У зв'язку з цим справа підлягає розгляду за правилами ЦПК в редакції, чинній до введення в дію зазначеного Закону.

Заслухавши суддю-доповідача, обговоривши наведені в скарзі доводи та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Суди встановили, що Г. — вкладник Банку згідно з договорами банківського вкладу: від 7 серпня 2008 р. — на суму 125 тис. грн на строк до 28 січня 2010 р.; від 8 січня 2009 р. — на суму 231 тис. 460 грн на строк до 12 січня 2010 р.; від 8 січня 2009 р. — на суму 27 тис. 898 доларів США на строк до 12 січня 2010 р.

Постановою Правління Національного банку України від 19 серпня 2009 р. № 489 у Банку відкликано банківську ліцензію, призначено ліквідатора та запроваджено процедуру ліквідації Банку у зв'язку з його неплатоспроможністю.

26 серпня 2009 р. інформацію про запровадження процедури ліквідації опубліковано в газеті «Голос України».

29 жовтня 2009 р. Г. отримав 150 тис. грн з Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Вирішуючи спір по суті та задовольняючи позов Г. до відповідача — ліквідатора Банку, суд першої інстанції виходив з його обґрунтованості, порушення прав Г. та наявності підстав для їх захисту в обраний ним спосіб у порядку цивільного судочинства.

Частково погоджуючись із рішенням суду першої інстанції та змінюючи його в частині зобов'язання ліквідатора Банку визнати Г. кре-

дитором і внести його до реєстру кредиторів Банку четвертої черги для задоволення вимог до Банку та відмовляючи Г. у задоволенні позову в цій частині, апеляційний суд, пославшись на гл. 16 Закону від 7 грудня 2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» (далі — Закон № 2121-III), виходив з того, що питання про задоволення вимог окремих кредиторів в індивідуальному порядку поза межами ліквідаційної процедури не допускається і відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону від 14 травня 1992 р. № 2343-XII «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі — Закон № 2343-XII) та п. 2 ч. 1 ст. 12 ГПК має розглядатися господарським судом.

Водночас, поновлюючи Г. строк звернення до ліквідатора Банку із заявою про визнання його кредиторських вимог до Банку, апеляційний суд вважав, що ці вимоги підлягають задоволенню в порядку цивільного судочинства, оскільки лише після визнання Г. кредитором Банку правовідносини регулюються Законом № 2343-XII.

Однак із цими висновками судів не можна погодитись, оскільки вони ухвалені з порушенням норм процесуального права.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 12 ГПК справи про банкрутство підвідомчі господарським судам.

Питання організаційних і правових засад створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків регулюються Законом № 2121-III.

Згідно зі ст. 2 зазначеного Закону ліквідація банку — це процедура припинення функціонування банку як юридичної особи відповідно до положень цього Закону.

Ліквідатор — це юридична або фізична особа, яка здійснює функції щодо припинення діяльності банку та задоволення вимог кредиторів, а кредитор банку — юридична або фізична особа, яка має документально підтверджені вимоги до боржника щодо його майнових зобов'язань.

За змістом норм ст. 88 Закону № 2121-III процедура ліквідації банку у зв'язку з його неплатоспроможністю починається з дня відкликання Національним банком України ліцензії і повинна бути завершена не пізніше трьох років з цього дня.

Поняття банкрутства, порядок відновлення платоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності — боржника або визнання його банкрутом, порядок та умови застосування ліквідаційної процедури, повного або часткового задоволення вимог кредитора визначається Законом № 2343-XII.

Банкрутство — визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою

платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури (ст. 1 цього Закону).

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону № 2343-ХІІ законодавство про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом при розгляді судом справи про визнання банку неплатоспроможним (банкрутом) застосовується в частині, що не суперечить нормам Закону № 2121-ІІІ.

У ч. 3 ст. 88 Закону № 2121-ІІІ зазначено, що законодавство України про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом при розгляді судом справи про визнання банку неплатоспроможним застосовується в частині, що не суперечить нормам цього Закону.

Згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 14 Закону № 2343-ХІІ конкурсні кредитори за вимогами, які виникли до дня порушення провадження у справі про банкрутство, протягом тридцяти днів від дня опублікування в офіційному друкованому органі оголошення про порушення провадження у справі про банкрутство зобов'язані подати до господарського суду письмові заяви з вимогами до боржника, а також документи, що їх підтверджують.

З дня прийняття рішення про відкликання ліцензії та призначення ліквідатора строк виконання всіх грошових зобов'язань банку та зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) вважається таким, що настав (п. 3 ч. 1 ст. 91 Закону № 2121-ІІІ).

Відповідно до ч. 2 ст. 14 Закону № 2343-ХІІ вимоги конкурсних кредиторів, що заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, або не заявлені взагалі, — не розглядаються і вважаються погашеними, про що господарський суд

зазначає в ухвалі, якою затверджує реєстр вимог кредиторів. Зазначений строк є граничним і поновленню не підлягає.

Боржник разом із розпорядником майна за наслідками розгляду таких вимог повністю або частково визнає їх або відхиляє з обґрунтуванням підстав відхилення, про що розпорядник майна повідомляє письмово заявників і господарський суд.

Рішення боржника про невизнання вимог може бути оскаржене до господарського суду, що порушив провадження у справі про банкрутство.

За таких обставин висновок апеляційного суду про те, що вимоги про поновлення строку звернення до боржника та про зобов'язання Банку включити його до переліку кредиторів Банку підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, не можна визнати обґрунтованим, як і судові рішення обох інстанцій щодо вирішення решти його вимог у такому ж процесуальному порядку.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Отже, суди першої та апеляційної інстанцій ухвалили рішення по суті позовної заяви Г. безпідставно.

Керуючись статтями 205, 340 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу ліквідатора Л. задовольнила: рішення Червонозаводського районного суду м. Харкова від 9 грудня 2009 р. та рішення Апеляційного суду Харківської області від 31 березня 2010 р. скасувала, провадження у цивільній справі закрила.

РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ *

Поняття «оподатковувана поставка», наведене в підпункті «г» п. 9.8 ст. 9 Закону України «Про податок на додану вартість», охоплює як операції з продажу товарів (послуг), так і операції з їх придбання

ПОСТАНОВА Іменем України

23 травня 2011 р. Верховний Суд України, розглянувши у відкритому судовому засіданні справу за позовом приватного підприємства «Саньсун» (далі — ПП) до Лівобережної міжрайонної державної податкової інспекції у м. Дніпропетровську (далі — ДПІ) про скасування акта та зобов'язання вчинити дії, **в с т а н о в и в:**

У квітні 2008 р. ПП звернулося до суду з позовом, у якому просило скасувати складений ДПІ акт від 14 лютого 2008 р. № 82 про анулювання реєстрації платника податку на додану вартість (далі — ПДВ) на підставі підпункту «г» п. 9.8 ст. 9 Закону від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР «Про податок на додану вартість» (далі — Закон № 168/97-ВР) у зв'язку із поданням останнім

* Публікується повний текст судового рішення з незначною редакційною правкою.

протягом дванадцяти послідовних податкових місяців (із січня по грудень 2007 р.) податкових декларацій з ПДВ, які свідчать про відсутність оподатковуваних поставок; також просило зобов'язати відповідача видати позивачу оригінал свідоцтва № 100094722 про реєстрацію платника ПДВ, виданого 1 лютого 2008 р.

На обґрунтування позову ПП послалося на те, що протягом зазначеного періоду згідно з показниками податкових декларацій, зокрема за грудень 2007 р., воно мало оподатковувані операції, за наслідками яких у нього виникло право на податковий кредит. Тому анулювання реєстрації платника ПДВ є безпідставним.

Дніпропетровський окружний адміністративний суд постановою від 9 липня 2008 р. у задоволенні позову відмовив.

Дніпропетровський апеляційний адміністративний суд постановою від 1 квітня 2009 р. рішення суду першої інстанції скасував, а позов задовольнив.

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 15 грудня 2010 р. постанову апеляційного суду скасував та залишив у силі постанову суду першої інстанції.

У заяві про перегляд судових рішень Верховним Судом України з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, ПП просило скасувати ухвалу Вищого адміністративного суду України від 15 грудня 2010 р. та направити справу на новий касаційний розгляд, посилаючись на те, що касаційний суд у подібних правовідносинах неоднаково застосував п. 1.4 ст. 1 Закону № 168/97-ВР. На обґрунтування заяви додано ухвали Вищого адміністративного суду України від 26 травня 2009 р. (№ К-10854/08) та від 24 березня 2010 р. (№ К-6201/09).

Заслухавши представника Державної податкової служби України, який дав пояснення щодо суті правового регулювання зазначеної норми закону, перевіrivши за матеріалами справи наведені у заяві доводи, Верховний Суд України визнав, що у цьому випадку має місце неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм права, за якого суди по-різному вирішують питання: щодо правомірності анулювання реєстрації платника ПДВ на підставі підпункту «г» п. 9.8 ст. 9 Закону № 168/97-ВР у зв'язку зі здійсненням останнім протягом дванадцяти послідовних податкових місяців господарських операцій, за наслідками яких у нього виникло лише право на податковий кредит; а також щодо віднесення таких операцій до оподатковуваних поставок.

Так, у доданих до заяви ухвалах касаційний суд указав на неправомірність анулювання свідоцтва платника ПДВ з підстав, установлених підпунктом «г» п. 9.8 ст. 9 Закону № 168/97-ВР, за умови здійснення таким платником операцій, за наслідками яких останній сформував податковий кредит та відобразив його у податковій декларації. При цьому суд дійшов висновку, що за змістом п. 1.4 ст. 1 Закону № 168/97-ВР до оподатковуваних поставок належить як продаж, так і придбання товарів (послуг).

Водночас у справі, що розглядається, Вищий адміністративний суд України, аналізуючи зміст пунктів 1.1, 1.4 ст. 1 та п. 3.1 ст. 3 Закону № 168/97-ВР, дійшов висновку, що оподатковуваними поставками є поставки товарів або поставки послуг, у результаті яких у платника податку-постачальника виникає об'єкт оподаткування ПДВ та, відповідно, нараховуються податкові зобов'язання з цього податку. На думку касаційного суду, поняттям «оподатковувані поставки» не охоплюються операції платника податку з придбання товарів і послуг, у тому числі тих, із яких у покупця виникає право на податковий кредит.

Вирішуючи питання про усунення неоднакового застосування зазначених норм права, Верховний Суд України виходить із такого.

У розумінні п. 1.1 ст. 1 Закону № 168/97-ВР оподатковувана операція — це операція, яка підлягає оподаткуванню ПДВ.

За змістом підпункту 3.1.1 п. 3.1 ст. 3 цього Закону об'єктом оподаткування є операції платників податку з поставки товарів та послуг, місце надання яких знаходиться на митній території України.

Зазначені норми Закону, як і визначення понять, пов'язаних з поставками товарів та послуг, наведених у п. 1.4 ст. 1 Закону № 168/97-ВР, не дають підстав для розмежування операцій з продажу та придбання товарів (послуг) при визначенні оподаткованої поставки для застосування підпункту «г» п. 9.8 ст. 9 Закону № 168/97-ВР, оскільки операція з поставки товарів та послуг, що є об'єктом оподаткування ПДВ, є двостороннім правомочинном, і для однієї сторони така операція є продажем, а для другої — придбанням, в результаті чого у продавця виникає податкове зобов'язання, а у покупця — право на податковий кредит. Тобто поняття «оподатковувана поставка» охоплює як операції з продажу товарів (послуг), так і операції з їх придбання.

Таким чином, висновки касаційного суду про відсутність у позивача, який у декларації з ПДВ відобразив податковий кредит, сформувавший за

наслідками господарської операції з придбання товарів та послуг, оподаткованої поставки та правомірність анулювання його реєстрації як платника ПДВ ґрунтуються на неправильному застосуванні норм матеріального права.

З урахуванням наведеного та відповідно до ч. 2 ст. 243 КАС ухвала Вищого адміністративного суду України від 15 грудня 2010 р. підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Керуючись статтями 241—243 КАС, Верховний Суд України **п о с т а н о в и в**:

Заяву ПП задовольнити.

Ухвалу Вищого адміністративного суду України від 15 грудня 2010 р. скасувати, справу направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова Верховного Суду України є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Наслідки прострочення боржником грошового зобов'язання у вигляді інфляційного нарахування на суму боргу та 3 % річних, передбачених ч. 2 ст. 625 ЦК України, — це не санкції, а спосіб захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора внаслідок знецінення грошових коштів у зв'язку з інфляційними процесами та отриманні компенсації (плати) від боржника за користування утримуваними ним грошовими коштами, належними до сплати кредиторів, а тому ці кошти нараховуються незалежно від вини боржника та від сплати ним неустойки (пені) за порушення виконання зобов'язання

ПОСТАНОВА

Верховного Суду України від 15 листопада 2010 р.

(в и т я г)

У жовтні 2009 р. заступник прокурора Деснянського району м. Києва звернувся до суду з позовом в інтересах держави в особі фінансового управління Деснянської районної у м. Києві державної адміністрації (далі — управління РДА) до публічного акціонерного товариства «Акціонерний комерційний банк «Київ» (далі — Банк) про стягнення 199 тис. 734 грн, а саме: інфляційних втрат у розмірі 61 тис. 941 грн, 3 % річних від простроченої суми в розмірі 28 тис. 364 грн та пені в розмірі 109 тис. 429 грн.

Позовні вимоги (з посиланням на положення статей 549, 625 ЦК) обґрунтовані неналежним виконанням відповідачем зобов'язання за договором банківського вкладу (депозиту) від 19 листопада 2008 р. № 08/456 (з урахуванням додаткових угод) щодо повернення вкладу в строк, передбачений умовами договору.

Господарський суд м. Києва рішенням від 22 грудня 2009 р. позов задовольнив частково: постановив стягнути з Банку на користь управління РДА 3 % річних у розмірі 4 тис. 192 грн. У решті позову відмовлено.

Київський апеляційний господарський суд постановою від 23 березня 2010 р., залишеною без змін постановою Вищого господарського

суду України від 20 липня 2010 р., рішення суду першої інстанції залишив без змін.

Залишаючи без змін постанову суду апеляційної інстанції і, відповідно, рішення суду першої інстанції, Вищий господарський суд України виходив із того, що згідно зі статтями 58, 85 Закону від 7 грудня 2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» (далі — Закон № 2121-III) банк не відповідає за невиконання або несвоєчасне виконання зобов'язань у разі оголошення мораторію на задоволення вимог кредиторів, тому протягом дії останнього не нараховуються неустойка (штраф, пеня), інші фінансові (економічні) санкції за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

У зв'язку з цим за висновками суду касаційної інстанції вимоги кредитора про стягнення передбачених ч. 2 ст. 625 ЦК інфляційних втрат та 3 % річних, нарахованих у період дії мораторію, не підлягають задоволенню.

У заяві про перегляд Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 20 липня 2010 р. з підстав, передбачених п. 1 ст. 111¹⁶ ГПК, Генеральний прокурор України просив скасувати зазначену постанову і направити справу на новий розгляд до суду касаційної ін-

станції, посилаючись на неоднакове застосування судом касаційної інстанції положень ст. 625 ЦК та ст. 85 Закону № 2121-III, внаслідок чого ухвалено різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах.

На обґрунтування заяви додано постанови Вищого господарського суду України від 5 серпня 2010 р. у справі № 4/719 та від 8 липня 2010 р. у справі № 25/528.

За результатами розгляду касаційних скарг у цих справах Вищий господарський суд України, застосувавши до спірних правовідносин норми матеріального права, що містяться у ст. 625 ЦК та ст. 85 Закону № 2121-III, дійшов висновку про те, що дія мораторію на задоволення вимог кредиторів банку не поширюється на інфляційні нарахування на суму боргу та відсотки річних, оскільки останні входять до складу грошового зобов'язання і не є санкціями за невиконання чи неналежне виконання грошового зобов'язання.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, перевіrivши наведені заявником обставини, Верховний Суд України визнав, що заява підлягає задоволенню з таких підстав.

Вирішуючи справу, що розглядається, суд установив, що 19 листопада 2008 р. управління РДА та Банк уклали договір банківського вкладу (депозиту) № 08/456 з розміщенням вкладу (депозиту) у розмірі 1 млн грн до 18 лютого 2009 р. включно, дата повернення вкладу — 19 лютого 2009 р. Додатковими угодами від 1 грудня 2008 р. № 2 та від 2 грудня 2008 р. № 3 сторони збільшили відсоткову ставку на вклад до 17 % річних та суму вкладу (депозиту) на 7 тис. грн. Банківський вклад повернено з порушенням встановленого договором строку.

Правління НБУ постановою від 6 лютого 2009 р. № 53 призначило в Банк тимчасову адміністрацію строком на один рік — з 9 лютого 2009 р. до 9 лютого 2010 р. — та ввело мораторій на задоволення вимог кредиторів строком на шість місяців з метою створення сприятливих умов для відновлення фінансового стану Банку.

У ч. 2 ст. 58 Закону № 2121-III встановлено, що банк не відповідає за невиконання або несвоєчасне виконання зобов'язань, зокрема у разі оголошення мораторію на задоволення вимог кредиторів.

Згідно з п. 2 ч. 3 ст. 85 зазначеного Закону протягом дії мораторію не нараховуються неустойка (штраф, пеня), інші фінансові (економічні) санкції за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань перед кредиторами та зобов'язань

щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

Відповідно до ч. 1 ст. 230 ГК штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

У ст. 625 ЦК визначено, що боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання.

Боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3 % річних від простроченої суми, якщо інший розмір відсотків не встановлений договором або законом.

Виходячи з положень зазначеної норми, наслідки прострочення боржником грошового зобов'язання у вигляді інфляційного нарахування на суму боргу та 3 % річних — це не санкції, а спосіб захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора внаслідок знецінення грошових коштів у зв'язку з інфляційними процесами та отриманні компенсації (плати) від боржника за користування утримуваними ним грошовими коштами, належними до сплати кредиторів, а тому ці кошти нараховуються незалежно від вини боржника та від сплати ним неустойки (пені) за порушення виконання зобов'язання.

Таким чином, інфляційні нарахування на суму боргу та 3 % річних входять до складу грошового зобов'язання, у зв'язку з чим дія мораторію відповідно до ст. 85 Закону № 2121-III на них не поширюється.

За таких обставин висновок Вищого господарського суду України про те, що нараховані позивачем згідно з ч. 2 ст. 625 ЦК інфляційні втрати та 3 % річних у період дії мораторію є штрафними санкціями, не ґрунтується на вимогах чинного законодавства.

Враховуючи наведене та керуючись статтями 111²³—111²⁵ ГПК, Верховний Суд України заяву Генерального прокурора України задовольнив: постанову Вищого господарського суду України від 20 липня 2010 р. скасував, а справу направив на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена лише на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Норми Особливої частини КК України мають базуватися на нормах Загальної частини цього Кодексу. Про це законодавець спеціально зазначив у ст. 65 КК України, якою встановлено загальні засади призначення покарання. Згідно з ч. 1 цієї статті суд призначає покарання не тільки в межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, і, враховуючи ступінь його тяжкості, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, але й відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу.

З огляду на ці положення закону суд при призначенні покарання повинен враховувати не тільки межі караності діяння, встановлені у відповідній санкції статті Особливої частини КК України, а й ті норми Загальної частини цього Кодексу, в яких регламентуються цілі, система покарань, підстави, порядок та особливості застосування окремих його видів, а також регулюються інші питання, пов'язані з призначенням покарання, здатні вплинути на вибір (обрання) судом певних його виду і міри, в тому числі й тих положень, що передбачені ч. 2 ст. 59 КК України.

На підставі ч. 2 ст. 59 КК України, в якій передбачено, що конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, це додаткове покарання за некорисливий злочин не застосовується навіть тоді, коли санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України воно передбачене як обов'язкове

ПОСТАНОВА

Верховного Суду України від 4 квітня 2011 р.

(в и т я г)

Харківський районний суд Харківської області вироком від 7 квітня 2009 р. засудив К.: за ч. 1 ст. 309 КК — на один рік позбавлення волі; за ч. 2 ст. 309 КК — на три роки позбавлення волі; за ч. 2 ст. 307 КК на п'ять років позбавлення волі з конфіскацією майна. На підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів йому призначено п'ять років позбавлення волі з конфіскацією майна.

К. засуджено за вчинення таких злочинів.

29 грудня 2007 р. приблизно о 7 год. він, перебуваючи за місцем свого проживання, незаконно виготовив особливо небезпечну психотропну речовину, що містила псевдофедрин та метамфетамін (первітин). Частина цієї речовини К. використав для особистого вживання, а решту (вагою в перерахунку на суху речовину 0,2205 г) незаконно зберігав для особистого вживання без мети збуту до її вилучення працівниками міліції о 9 год. того ж дня під час огляду його помешкання.

4 січня 2008 р. К., перебуваючи за місцем свого проживання, повторно незаконно виготовив і зберігав для особистого вживання без мети збуту особливо небезпечну психотропну речовину, що містила псевдофедрин та метамфетамін (первітин). Того ж дня К. був затриманий працівниками міліції, які під час його особистого огляду вилучили у нього зазначену психотропну речовину вагою в перерахунку на суху речовину 0,2412 г.

19 червня 2008 р., перебуваючи за місцем свого проживання, К. незаконно виготовив і зберігав особливо небезпечну психотропну речовину — кустарно виготовлений препарат із псевдофедрину, що містив метамфетамін (первітин). Того ж дня приблизно о 16 год. 15 хв. шляхом безкоштовного пригощання він незаконно збув Н. частину речовини (вагою в перерахунку на суху речовину 0,0041 г), а частину цього препарату (вагою в перерахунку на суху речовину 0,0016 г) приблизно о 16 год. 30 хв. у такий самий спосіб незаконно збув З. Залишок особливо небезпечної психотропної речовини (вагою в перерахунку на суху речовину 0,2258 г) К. незаконно зберігав за місцем свого проживання для особистого вживання до його вилучення працівниками міліції о 18 год. 10 хв. того ж дня під час огляду його помешкання.

Апеляційний суд Харківської області ухвалою колегії суддів судової палати у кримінальних справах від 8 жовтня 2009 р. вирок щодо К. залишив без зміни.

Верховний Суд України ухвалою колегії суддів Судової палати у кримінальних справах від 23 грудня 2010 р. касаційне подання прокурора, в якому порушувалося питання про виключення із судових рішень на підставі ч. 2 ст. 59 КК вказівки про призначення К. додаткового покарання у

виді конфіскації майна, залишив без задоволення, а судові рішення щодо нього — без зміни.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою колегії суддів Судової палати у кримінальних справах від 22 лютого 2011 р. кримінальну справу щодо К. допустив до провадження Верховного Суду України за заявою заступника Генерального прокурора України про перегляд винесеної в цій справі ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 грудня 2010 р.

У заяві заступника Генерального прокурора України зазначалося, що К. додаткове покарання у виді конфіскації майна призначено всупереч вимогам ч. 2 ст. 59 КК, оскільки злочин, передбачений ч. 2 ст. 307 КК, він вчинив не з корисливих мотивів. У заяві також вказано, що підставою для перегляду ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 грудня 2010 р. щодо К. є неоднакове застосування судом касаційної інстанції ч. 2 ст. 59 КК, внаслідок чого було ухвалено різні за змістом судові рішення щодо подібних суспільно небезпечних діянь.

На обґрунтування заяви надано копію ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 14 жовтня 2008 р. щодо М., засудженого вироком Дарницького районного суду м. Києва від 29 грудня 2006 р. за ч. 1 ст. 309, ч. 2 ст. 307, ч. 1 ст. 317 КК, якою суд касаційної інстанції на підставі ч. 2 ст. 59 КК виключив вказівку про призначення засудженому додаткового покарання у виді конфіскації майна, оскільки злочин, передбачений ч. 2 ст. 307 КК, він вчинив не з корисливих мотивів.

Заступник Генерального прокурора України у своїй заяві наполягав на тому, що встановлення конфіскації майна як обов'язкового додаткового покарання в санкції ч. 2 ст. 307 КК «має характер колізії з положеннями ч. 2 ст. 59 КК. Пріоритет у такій колізії завжди повинно мати положення, передбачене Загальною частиною КК, оскільки це положення загального характеру і воно вирішує ситуацію з колізією правовим змістом на користь особи». Він порушив питання про скасування ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 грудня 2010 р. щодо К. і направлення справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Заслухавши суддю-доповідача, заступника Генерального прокурора України, який підтримав доводи заяви про перегляд винесеної в справі щодо К. ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду Украї-

ни від 23 грудня 2010 р., перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, наведені у заяві, Верховний Суд України дійшов висновку, що заява підлягає задоволенню.

У статтях 51 і 52 КК встановлено, що одним із додаткових покарань, яке може бути застосовано до осіб, визнаних винними у вчиненні злочинів, є конфіскація майна.

Відповідно до ст. 59 КК покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини й може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК.

Користю (корисливими спонуканнями, корисливим мотивом) у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність розуміється бажання винного одержати внаслідок вчинення злочину матеріальні блага для себе чи інших осіб, одержати або зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат, досягти іншої матеріальної вигоди.

У ч. 2 ст. 307 КК, за якою засуджено М. і К., встановлено кримінальну відповідальність за кваліфіковані види незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також за незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, тобто за злочинні дії, які можуть вчинятися як із корисливих, так і з інших мотивів. Однак санкцією ч. 2 ст. 307 КК передбачено обов'язкове застосування до винної особи конфіскації майна.

Як установили суди, і М., і К. вчинили збут психотропних речовин не з корисливих, а з інших мотивів — безкоштовно пригостили ними своїх знайомих.

Касаційний суд при розгляді справи щодо М. дійшов висновку, що до цього засудженого конфіскацію майна було застосовано всупереч вимогам норми Загальної частини КК, а саме — ч. 2 ст. 59 КК, яка повинна мати пріоритет у застосуванні.

Щодо К. касаційний суд прийняв протилежне рішення — суд визнав, що конфіскацію майна до цього засудженого застосовано правильно, оскільки це додаткове покарання «передбачене спеціальним законом як обов'язкове».

Таким чином, суд касаційної інстанції в різних справах неоднаково застосував кримінальний закон, у результаті чого було ухвалено різні за змістом судові рішення щодо подібних суспільно небезпечних діянь. Це сталося внаслідок неодна-

кового розуміння колегіями суддів питання щодо співвідношення норм Загальної та Особливої частин КК, а саме ч. 2 ст. 59 і ч. 2 ст. 307 КК.

Верховний Суд України, виходячи із зазначеного, вважає, що касаційний суд правильно вирішив справу щодо М.

Норми Особливої частини КК мають базуватися на нормах Загальної частини КК. Це спеціально зазначив законодавець у ст. 65 КК, в якій встановлено загальні засади призначення покарання. Згідно з ч. 1 цієї статті суд призначає покарання не тільки в межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, і, враховуючи ступінь його тяжкості, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, але й відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу.

З огляду на ці положення, суд при призначенні покарання має враховувати не тільки межі караності діяння, встановлені у відповідній санкції статті Особливої частини КК, а й ті норми Загальної частини цього Кодексу, в яких регламентуються цілі, система покарань, підстави, порядок та особливості застосування окремих його видів, а також регулюються інші питання, пов'язані з призначенням покарання, здатні вплинути на вибір (обрання) судом певних його виду і міри, в тому числі й тих положень, що передбачені ч. 2 ст. 59 КК.

Це положення п. 2 ч. 1 ст. 65 КК касаційний суд при розгляді справи щодо К. не врахував, унаслідок чого ухвалив помилкове рішення, визнавши, що додаткове покарання у виді конфіскації майна до засудженого застосовано правильно.

У зв'язку з цим ухвалу колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 грудня 2010 р. щодо К. на підставі п. 1 ч. 1 ст. 400¹² КПК належить скасувати, а справу направити на новий касаційний розгляд.

Новий касаційний розгляд справи належить здійснити у повній відповідності з чинним законодавством.

На підставі викладеного, керуючись статтями 400²⁰, 400²¹, 400²² КПК, Верховний Суд України постановив: заяву заступника Генерального прокурора України задовольнити, ухвалу колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 грудня 2010 р. у кримінальній справі щодо К. скасувати, справу направити на новий касаційний розгляд до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, лише тільки на підставі, передбаченій п. 2 ч. 1 ст. 400¹² КПК.

ДОВІДКА:

Судова палата Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою колегії суддів від 21 червня 2011 р. касаційне подання прокурора задовольнила.

Вирок Харківського районного суду Харківської області від 7 квітня 2009 р. та ухвалу Апеляційного суду Харківської області від 8 жовтня 2009 р. щодо К. змінено.

Виключено на підставі ч. 2 ст. 59 КК призначення К. за ч. 2 ст. 307 КК та за сукупністю злочинів додаткового покарання у виді конфіскації майна.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України у зв'язку з примиренням винного з потерпілим визнано необґрунтованим, оскільки засуджений вчинив два злочини невеликої тяжкості, що утворюють сукупність, через що не можна застосовувати положення ст. 46 КК України

УХВАЛА

колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 15 березня 2011 р.
(в и т я г)

Ковельський міськрайонний суд Волинської області постановою від 12 березня 2010 р. звільнив С.І. від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 286, ч. 1 ст. 296 КК на підставі ст. 46 КК та ст. 8 КПК у зв'язку з його примиренням із потерпілими.

В апеляційному порядку постанова суду не переглядалась.

С.І. обвинувачувався у тому, що 18 листопада 2009 р. він, перебуваючи на вулиці біля нічного

клубу, із хуліганських спонукань, грубо порушуючи громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжувалось особливою зухвалістю, в присутності сторонніх осіб, умисно завдав ударів руками й ногами в голову та інші частини тіла Ф.В., спричинивши йому легкі тілесні ушкодження з короточасним розладом здоров'я.

(Продовження на с. 30)

Аналіз судової практики

Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування¹

Страхування як система захисту майнових інтересів фізичних, юридичних осіб та держава — необхідний елемент соціально-економічної системи суспільства. Страхування є інститутом гарантування поновлення майнових інтересів та одним із найбільш стабільних джерел довгострокових інвестицій.

Страхування — одна з найдавніших категорій у сфері суспільних відносин. Вважається, що первинні форми страхування виникли ще у давнину, за 2 тис. років до н. е. (зокрема, в законах вавилонського царя Хаммурапі передбачалось укладання угоди між учасниками торговельного каравану про сумісну відповідальність за збитки, яких зазнавав будь-хто з його членів внаслідок розбійного нападу)².

Однак страхування в сучасному його розумінні виникло набагато пізніше, в капіталістичному суспільстві. З розвитком виробництва та суспільних відносин зростало бажання зберегти матеріальне благополуччя, що зумовило доцільність впровадження страхового захисту. Базуючись на природному прагненні людини убезпечити себе і своє майно від різних катаклізмів, стихійних лих тощо, у процесі історичного розвитку страхування набуло характеру високопрофесійної діяльності, якою займаються особливі організації — страхові.

Матеріали, надані судами для проведення зазначеного аналізу, свідчать про наявність неординарної судової практики при розгляді цієї категорії спорів і помилок при застосуванні судами норм матеріального та процесуального права.

Питання, що пов'язані з укладенням договору страхування

Поняття «договір страхування» закріплено в ЦК (ст. 979), Господарському кодексі України (ст. 354) та в Законі № 85/96-ВР. Так, згідно зі ст. 16 цього Закону договір страхування — це

Відносинам у сфері страхування присвячені, зокрема, гл. 67 розд. III (статті 979—999) Цивільного кодексу України (далі — ЦК) і Закон від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР «Про страхування» (далі — Закон № 85/96-ВР). Норми, що стосуються обов'язкового страхування, містяться у спеціальному законодавстві (наприклад, у законах: від 1 липня 2004 р. № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (далі — Закон № 1961-IV), від 2 березня 2000 р. № 1533-III «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», від 18 січня 2001 р. № 2240-III «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням»), а також у постановах Кабінету Міністрів України, які прийняті на підставі зазначених вище та інших законів.

Обов'язкове особисте страхування передбачено також в законах, що регулюють питання професійної діяльності певних категорій працівників. У них, зокрема, визначені категорії осіб, які підлягають обов'язковому особистому страхуванню, випадки, при настанні яких виплачується страхова сума, права та обов'язки сторін.

Предметом дослідження у пропонованому матеріалі є найбільш поширені форми зазначеної категорії спорів, а саме: добровільне страхування та обов'язкове страхування, що регулюються Законом № 1961-IV.

письмова угода між страхувальником і страховиком, відповідно до якої страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується

¹ Витяг із аналізу до друку підготували суддя Верховного Суду України **Я.М. РОМАНЮК** та головний консультант відділу вивчення судової практики управління вивчення та аналізу судової практики, канд. юр. наук **З.П. МЕЛЬНИК**.

² Див.: Хрестоматія по всеобщей истории государства и права: В 2 т. / Под ред. К.И. Батыра, Е.В. Поликарповой. — М., 1996. — Т. 1. — 23 с.

сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Отже, договір страхування є двостороннім, оплатним, строковим, консенсуальним. Його також можна віднести до договорів про надання послуг та на користь третьої особи.

Договір відповідно до Закону № 1961-IV є публічним, на користь третьої особи.

Істотними умовами договору страхування відповідно до ст. 982 ЦК є:

- 1) предмет договору;
- 2) страховий випадок;
- 3) розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхова сума);
- 4) розмір страхового платежу і строки його сплати;
- 5) строк договору;
- 6) інші умови, визначені актами цивільного законодавства.

До умов, визначених актами цивільного законодавства, можна віднести умови, які мають бути визначені у договорі відповідно до ст. 16 Закону № 85/96-ВР. Зокрема, такими можуть бути індивідуальні ознаки транспортних засобів, які становлять масу застрахованого майна, та територія страхового покриття.

Так, М. звернувся до Жовтневого районного суду м. Запоріжжя із позовом до ВАТ СК «Гарантія», третя особа — АТ КБ «Надра», про стягнення страхового відшкодування. Позивач зазначив, що уклав з АТ КБ «Надра» кредитний договір та договір застави. Відповідно до умов договору предмет застави, яким є автомобіль марки «Ауді», повинен бути застрахований за програмою «повне КАСКО» і вигодонабувачем призначено АТ КБ «Надра». Згідно з умовами договору добровільного страхування М. сплатив страховику страховий платіж 26 листопада 2007 р. Проте 25 грудня 2007 р. автомобіль позивача був викрадений невідомими особами, на підставі чого слідчі органи порушили кримінальну справу. Цього ж дня позивач повідомив страховика про настання страхового випадку, але останній відмовився виплатити страхове відшкодування.

Суд, відмовляючи позивачу в задоволенні позову, послався на ч. 1 ст. 626 ЦК, якою передбачено, що договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а також на приписи ст. 983 ЦК, яка встановлює момент набрання чинності договором страхування. Відповідно до п. 16 договору він вступає в силу не раніше дня наступного за днем надходження страхово-

го платежу або його першої частини на поточний рахунок страховика та моменту складання акта щодо забезпечення транспортного засобу електронними та механічними засобами проти викрадення. Такий акт складений не був, оскільки позивач не виконав умови договору. З огляду на зазначені вище порушення суд дійшов висновку про відсутність у страховика обов'язку здійснювати позивачеві виплату страхового відшкодування.

Законодавець у ст. 18 Закону № 85/96-ВР розмежовує поняття «укладення» договору і «набрання ним чинності». Договір страхування набирає чинності з моменту внесення першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором страхування. Тобто момент укладення договору може не збігатися з моментом набрання ним чинності. У випадку, що розглядається, моментом укладення договору є момент набрання ним чинності. **Юридичне значення має той факт, що коли договір страхування укладено, але перший платіж не внесено (тобто договір не набрав чинності), страховик не зобов'язаний здійснювати страхову виплату, навіть якщо випадок відбувся.**

Наприклад, Апеляційний суд Хмельницької області рішенням від 4 листопада 2009 р. скасував рішення Славутського міськрайонного суду від 10 серпня 2009 р. у частині стягнення 19 тис. 896 грн 55 коп. страхового відшкодування з АТ «Українська пожежно-страхова компанія», а позовні вимоги С. у цій частині задовольнив і постановив стягнути на його користь з П. зазначену суму.

Під час розгляду справи встановлено, що 28 грудня 2008 р. в м. Славуті з вини власника автомобіля ВА3-2110 П. сталася дорожньо-транспортна пригода (далі — ДТП), через що був пошкоджений автомобіль «Форд Фіеста», яким керував С.

Суд першої інстанції, постановляючи стягнути заподіяну шкоду з АТ «Українська пожежно-страхова компанія», виходив із того, що між П. та страховиком укладено договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, що підтверджується страховим полісом, і цей правовин не визнаний судом недійсним.

Проте суд першої інстанції не врахував, що договір страхування набирає чинності з моменту внесення страховальником першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором. А оскільки страховий платіж П. не перерахував, договір страхування чинності не набрав, тому відповідальність за заподіяну шкоду має нести особа, яку визнано винною у вчиненні ДТП.

Стосовно моменту набрання чинності договором страхування, тобто здійснення першого платежу, слід враховувати, що коли він здійснюється готівкою, то цей факт має підтверджуватися видачею встановленого законодавством розрахункового документа — квитанції, касового чека тощо. При сплаті першого платежу у безготівковій формі договір набирає чинності з дати надходження коштів на рахунок страховика, якщо сторони не домовилися про інше в договорі.

Форма договору страхування є письмовою, причому недотримання цієї вимоги, встановленої ст. 981 ЦК, робить такий договір нікчемним. Проте в цьому випадку слід пам'ятати положення ч. 2 ст. 218 ЦК: якщо договір укладено усно і одна зі сторін здійснила платіж, а інша прийняла його, то позивач може звернутися до суду з позовом про визнання договору дійсним. Інакше договір є недійсним з моменту його укладення і жодних цивільно-правових наслідків, крім наслідків недійсності договору, не породжує.

Відповідно до ч. 1 ст. 981 ЦК, ч. 2 ст. 18 Закону № 85/96-ВР факт укладення договору страхування може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування.

У судах страхувальники нерідко посилаються на те, що вони не були ознайомлені з правилами страхування, хоча, як правило, у договорах зазначено, що страхувальник із правилами ознайомле-

ний. Такий обов'язок, закріплений у ст. 20 Закону № 85/96-ВР, не завжди виконується страховиком. Зрозуміло, що для ознайомлення з правилами страхування, які є багатосторінковим документом, містять значний обсяг специфічної інформації та термінології, незрозумілих для широкого загалу, недостатньо лише разового ознайомлення з ними в умовах обмеженого часу та можливостей під час укладення договору. Для повного ознайомлення із зазначеними правилами необхідно видати клієнту копію у постійне користування.

Правила страхування за своєю природою є локальним нормативним актом для страховика і, не будучи правовим актом, не мають юридичної сили, та не є обов'язковими для страхувальника. Для того, щоб ці правила стали джерелом регулювання страхового правовідношення та обов'язковими для обох сторін, вони тим чи іншим чином мають бути вписані у договір страхування.

Тобто первинним у взаємовідносинах сторін є договір, і якщо в ньому міститься посилання на правила страхування, то в такому випадку вони є обов'язковими для обох сторін. Якщо ж зазначеного посилання у договорі немає, то суд не може посилатися на правила страхування, а має надати перевагу договору. Так само за наявності колізії положень правил страхування з положеннями договору страхування пріоритет слід надавати положенням договору, на які погодився страхувальник, підписуючи його.

Умови та порядок здійснення страхових виплат у судовому порядку

Відповідно до ст. 8 Закону № 85/96-ВР страховий випадок — це подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі. **Яка саме подія визнається страховим випадком має бути детально зазначено у договорі страхування.**

Слід звернути увагу на те, що учасники страхових правовідносин нерідко ототожнюють поняття «страхова виплата» і «страхове відшкодування», проте закон їх розмежує. Так, **страховою виплатою** вважають грошову суму, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку. А **страховим відшкодуванням** — страхову виплату, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку.

Рішення про відмову у здійсненні страхової виплати приймається страховиком у строк, не більший за передбачений договором і правилами страхування, та повідомляється страхувальнику в письмовій формі з обґрунтуванням причин відмови. Така відмова може бути оскаржена в судовому порядку.

Вирішуючи спори щодо відмови страховика у здійсненні страхової виплати за договорами страхування, суди керуються як ст. 991 ЦК, так і ст. 26 Закону № 85/96-ВР, в яких перелічені підстави для відмови майже ідентичні. При цьому відповідно до ст. 991 ЦК страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі:

– навмисних дій страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, якщо вони були спрямовані на настання страхового випадку, крім дій, пов'язаних із виконанням ними громадянського чи службового обов'язку, вчинених у стані необхідної оборони (без пере-

вищення її меж), або щодо захисту майна, життя, здоров'я, честі, гідності та ділової репутації;

– вчинення страхувальником або особою, на користь якої укладено договір страхування, умисного злочину, що призвів до страхового випадку;

– подання страхувальником завідомо неправдивих відомостей про об'єкт страхування або про факт настання страхового випадку;

– одержання страхувальником повного відшкодування збитків за договором майнового страхування від особи, яка їх завдала;

– несвоєчасного повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку або створення страховикові перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків;

– наявності інших підстав, встановлених законом.

Виникають спірні питання стосовно застосування вимог п. 5 ч. 1 ст. 989 ЦК щодо неповідомлення страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором, і створення йому в такий спосіб перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків. Наслідком невиконання страхувальником цього обов'язку є відмова страховика від здійснення страхової виплати відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі несвоєчасного повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку.

У системному зв'язку з п. 5 ч. 1 ст. 989 ЦК, яким на страхувальника покладено обов'язок повідомити страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором, правове значення має повідомлення страховика про настання страхового випадку у строк, який дає страховику можливість дослідити обставини справи та дійти висновку про визнання його страховим випадком чи відмову в цьому. **Сам факт порушення страхувальником визначеного договором страхування строку подання документів, що стосуються страхового випадку, за наявності факту своєчасного повідомлення страховика про настання страхового випадку не може бути підставою для відмови від здійснення страхової виплати.**

За змістом ч. 1 ст. 991 ЦК та ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати **у разі одержання страхувальником повного відшкодування збитків за договором майнового страхування**

від особи, яка їх завдала. Отже, якщо суд уже вирішив питання щодо відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної внаслідок ДТП винною особою, то під час розгляду справи про відшкодування такої шкоди за рахунок страховика **суд має з'ясувати, чи виконане таке рішення, тобто чи одержав потерпілий відшкодування збитків від винної особи.**

Наприклад, позивач Р. у грудні 2007 р. уклав договір добровільного страхування автомобіля, який належав йому на праві власності. У період дії договору мав місце страховий випадок — автомобіль був пошкоджений внаслідок ДТП. При наданні страховій компанії пакета документів, передбаченого договором, остання відмовила у виплаті страхового відшкодування з підстав експлуатації автомобіля з технічними несправностями, у технічному стані, що не відповідає вимогам Правил дорожнього руху (далі — Правила) та правил технічної експлуатації транспортного засобу. Така відмова була обґрунтована тим, що автомобіль позивача на день страхової події вже мав пошкодження, які свідчили про несправний технічний стан, зокрема пошкодження правої сторони автомобіля, правого дзеркала заднього виду та задньої підвіски.

Червоногвардійський районний суд м. Макіївки своїм рішенням, яке в апеляційному порядку не оскаржувалося, задовольнив позов Р., постановивши стягнути на його користь зі страхової компанії суму страхового відшкодування.

Задовольняючи вимоги про стягнення страхового відшкодування, суд виходив із того, що у страхової компанії не було підстав для відмови у проведенні відповідної виплати, оскільки згідно з Правилами та правилами технічної експлуатації транспортних засобів зазначені вище пошкодження автомобіля не віднесені до категорії пошкоджень, за яких забороняється керувати автомобілем. Згідно з умовами договору страхування, якщо технічний стан транспортного засобу не відповідає вимогам Правил та/або правил його технічної експлуатації, то це страховим випадком не визнається.

Слід враховувати, що відповідно до ч. 2 ст. 991 ЦК договором страхування можуть бути передбачені також інші підстави для відмови здійснити страхову виплату, **якщо це не суперечить закону.**

З цього приводу необхідно зазначити таке. У ст. 979 ЦК, ст. 16 Закону № 85/96-ВР роз'яснено, що за договором страхування страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку виплатити страхувальникові або іншій особі, ви-

значеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.

Тобто, виходячи зі змісту цих норм, можна зробити висновок, що коли виникає страховий випадок, страховик зобов'язаний виплатити страхове відшкодування, а інші умови договору є підставою для відмови лише в тому разі, якщо таке порушення положень договору страхувальником перешило страховику переконатися, що ця подія є страховим випадком, і має оцінюватись окремо у кожному випадку.

Зокрема, несвоєчасне повідомлення страховика про настання страхового випадку саме по собі не може бути підставою для відмови від страхового відшкодування, а лише в тому випадку, коли воно позбавляє страховика можливості дізнатися, чи є ця подія страховим випадком, тобто якщо буде доведено, що відсутність у страховика відомостей про це могло вплинути на його обов'язок виплатити страхове відшкодування.

Слід також враховувати, що закон пов'язує обов'язок страховика здійснити відшкодування саме зі страховим випадком, а не з наданням певних доказів страхувальником. Зокрема, відсут-

ність довідки ДАІ не є підставою для часткового відшкодування чи відмови у ньому.

Так, *Ленінський районний суд м. Миколаєва рішенням від 27 березня 2009 р. у справі за позовом Д. до ЗАТ «Страхова компанія «АХА Україна» про стягнення страхової виплати на користь позивача постановив стягнути 20 тис. 879 грн страхової суми. У рішенні суд зазначив, що відповідач безпідставно, керуючись страховим актом, закрити страхову справу, оскільки позивач додатково не надав розгорнутої довідки ДАІ щодо страхового випадку, як передбачено у п. 6.1 умов страхування. Так, суд керувався тим, що відповідно до положень п. 6.2 зазначених умов страховик може запросити або надіслати запити у відповідні установи для отримання документів, яких не вистачає, однак останній цього не зробив. Враховуючи, що таких підстав, як ненадання страхувальником необхідних документів для встановлення обставин страхового випадку і здійснення відповідної виплати страхової суми не передбачено наведеними правовими нормами, умовами страхування та договором, суд згідно з п. 3 ст. 988 ЦК та ст. 20 Закону № 85/96-ВР ухвалив рішення про задоволення позову. Рішення суду не було оскаржене та виконане відповідачем добровільно.*

Визначення розміру страхової виплати та шкоди, заподіяної застрахованому майну

Визначаючи розмір заподіяної шкоди при страхуванні наземного транспорту, суди у разі виникнення спору щодо визначення розміру заподіяної шкоди, як правило, виходять із фактичної (реальної) суми, встановленої висновком судової автотоварознавчої експертизи, або відповідними документами станції технічного обслуговування, на якій проводився ремонт автомобіля.

При цьому нерідко до виплати заявляється сума ремонту автомобіля з урахуванням податку на додану вартість (далі — ПДВ). Зазначена сума, виходячи з умов договорів, укладених на підставі чинного законодавства та правил, розроблених кожною страховою компанією, виплачується останньою або стягується судом після надання документів про такі витрати. **Судам у таких випадках слід з'ясувати наявність двох обставин: 1) фактичне здійснення ремонту автомобіля; 2) чи зареєстрований надавач послуг з ремонту автомобіля є платником ПДВ.**

Крім того, постановивши стягнути страхове відшкодування, суди не завжди звертають увагу, що страхові компанії, зазвичай, в умовах договору не беруть на себе відповідальність за втрату

товарного вигляду транспортного засобу та до розміру страхового відшкодування включають відсоток зносу. Інколи суди не звертають уваги на франшизу та її розмір, встановлений відповідно до умов договору.

Поняття «франшиза» міститься у ст. 9 Закону № 85/96-ВР і його слід розуміти як частину збитків, що не відшкодовуються страховиком згідно з договором страхування. Крім того, застосування франшизи передбачено у ст. 12 Закону № 1961-IV. Розмір франшизи, що визначений у зазначеному Законі, встановлюється при укладенні договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності та не може перевищувати 2 % від ліміту відповідальності страховика. На практиці у більшості досліджених договорів страхування, які знаходяться у справах, наданих для аналізу, встановлено більший розмір франшизи. Однак страхувальники ці умови договорів не оспорювали.

Якщо внаслідок ДТП, що сталася з особою, цивільно-правова відповідальність якої була застрахована, шкоду було заподіяно майну, то згідно з вимогами абз. 2 п. 12.1 ст. 12 та п. 37.5 ст. 37 Закону № 1961-IV компенсувати позивачу суму

франшизи у повному обсязі має страхувальник або особа, відповідальність якої застрахована. Ухвалюючи рішення про стягнення зі страховика розміру франшизи, деякі суди роблять помилкові висновки про включення франшизи до суми майнового збитку та стягнення її зі страховика.

Матеріали аналізу свідчать, що правильною є практика місцевих судів, коли різницю між сумою відшкодування, визначеною цим Законом та фактичним розміром збитків, які підтверджуються належними та допустимими доказами у справі, суди постановляють стягнути з особи, винної у заподіянні збитків, яка також притягується до участі у розгляді справи як співвідповідач. У випадках, коли позивач такі вимоги пред'являв лише до страховика і в суді не порушувалося питання про залучення до справи особи, винної в заподіянні збитків, суди робили правильні висновки про відмову в задоволенні позовних вимог, розмір яких перевищував ліміти відповідальності страховика.

Проте не завжди при вирішенні питання про розмір збитків, завданих транспортному засобу, суд першої інстанції з'ясовував дійсну вартість автомобіля, вартість його ремонту та обставини щодо економічної обґрунтованості ремонту пошкодженого транспортного засобу, чим допускав порушення ст. 30 Закону № 1961-IV.

Наприклад, *Корольовський районний суд Житомирської області рішенням від 18 травня 2009 р. постановив стягнути із ЗАТ «Українська страхова компанія «Княжа» на користь Л. 25 тис. 306 грн 64 коп. недоплаченої суми страхового відшкодування. Заперечуючи проти позову, відповідач послався на те, що при складанні висновку експертного автотранспортного дослідження від 6 березня 2008 р. № 88 була завищена вартість відновлювального ремонту автомобіля, що підтверджується висновком товарознавчого дослідження від 27 червня 2008 р. № 1159, згідно з яким розмір матеріального збитку становить 35 тис. 798 грн 21 коп., який і був виплачений позивачу як страхове відшкодування відповідно до договору добровільного страхування транспортного засобу (КАСКО) від 22 грудня 2007 р.*

За наявності двох суперечливих висновків автотоварознавчого дослідження щодо вартості відновлювального ремонту застрахованого автомобіля суд належним чином не перевірів заперечення відповідача на порушення вимог ч. 4 ст. 10 ЦПК, не роз'яснив останньому право заявити клопотання про призначення експертизи та розглянув справу без участі сторін у судовому засіданні.

Страхове відшкодування не може перевищувати розміру прямого збитку, якого зазнав страхувальник. Непрямі збитки вважаються застрахованими, якщо це передбачено договором страхування.

У разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої шкоди суди на підставі ст. 1194 ЦК постановляють стягнути з винної особи, яка застрахувала свою цивільну відповідальність на користь потерпілої особи, різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням). При вирішенні спорів щодо відшкодування шкоди, заподіяної у результаті пошкодження транспортного засобу, у більшості випадків ця різниця утворюється внаслідок того, що страхові компанії вартість відновлювального ремонту обраховують з урахуванням коефіцієнта зносу транспортного засобу, тоді як фактичні витрати на ремонт здебільшого перевищують зазначену суму.

Щодо вирішення цього питання слід звернути увагу й на практику Верховного Суду України.

Так, Верховний Суд України ухвалою від 11 березня 2009 р. скасував рішення Кіровського районного суду м. Донецька від 18 квітня 2007 р. та рішення Апеляційного суду Донецької області від 26 червня 2007 р. у справі за позовом І. до Н. та ЗАТ «Страхова група «ТАС» про стягнення матеріальної та моральної шкоди і в зустрічному позові Н. до зазначеного товариства про стягнення страхового відшкодування, моральної шкоди, пені та судових витрат.

У результаті ДТП, яка сталася з вини відповідача Н., автомобілі останньої та позивача отримали механічні пошкодження. Страхова компанія прийняті на себе зобов'язання за договором добровільного страхування наземного транспорту та договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності не виконала.

Суд першої інстанції позовні вимоги І. задовольнив у повному обсязі та постановив стягнути на його користь зі страхової компанії матеріальну шкоду в розмірі 20 тис. 506 грн 97 коп. та грошову компенсацію в рахунок відшкодування моральної шкоди — 10 тис. грн. Зустрічний позов Н. суд задовольнив частково і постановив стягнути на її користь зі страхової компанії страхове відшкодування в розмірі 19 тис. 942 грн 46 коп., пеню в розмірі 40 тис. 854 грн, збитки від інфляції — 3 тис. 433 грн, три проценти річних у розмірі 1 тис. 125 грн 42 коп. та грошову компенсацію в рахунок відшкодування моральної шкоди в розмірі 15 тис. грн.

Апеляційний суд своїм рішенням рішення місцевого суду в частині стягнення грошової компенсації в рахунок відшкодування моральної шкоди на користь І. скасував і в задоволенні цієї частини вимог останньому відмовив.

Верховний Суд України, скасовуючи судові рішення, виходив із того, що відповідно до умов договору добровільного страхування наземного транспорту, укладеного між Н. та страховою компанією, страхування здійснюється з урахуванням коефіцієнта експлуатаційного зношення транспортного засобу.

Згідно з роз'ясненнями, що містяться у постанові Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди», при стягненні на користь потерпілого вартості пошкодженого майна враховується зношеність пошкодженого майна. Розрахунок зношеності проводиться відповідно до Методики товарознавчої експертизи та оцінки дорожніх транспортних засобів, затвердженою наказом Міністерства юстиції України та Фондом державного майна України від 24 листопада 2003 р. № 142/5/2092 (зареєстровано у Міністерстві юстиції України 24 листопада 2003 р. за № 1074/8395).

Крім того, згідно з Положенням про порядок та умови проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 р. № 1175, страхувальником відшкодовується третій особі завдана внаслідок пошкодження транспортного засобу саме пряма шкода, в якій враховується вартість пошкоджених деталей транспортного засобу на момент ДТП, а саме з урахуванням фізичного зношення транспортного засобу, а не вартість нових деталей.

Суди зазначені вимоги не врахували, що стало підставою для скасування судових рішень із направленням справи на новий судовий розгляд до суду першої інстанції.

Вирішення судами спорів про відмову у страховій виплаті на підставі інших обставин

Відповідно до ч. 3 ст. 991 ЦК рішення страховика про відмову здійснити страхову виплату повідомляється страхувальникові у письмовій формі з обґрунтуванням причин відмови. Така відмова має бути направлена страхувальнику у строк, визначений законом або договором.

Однак не завжди страхові компанії дотримуються цього правила, зокрема затягують розгляд питання про виплату страхового відшкодування

У деяких випадках місцеві суди при вирішенні цієї категорії спорів зменшують розмір відшкодування шкоди, завданої особою, залежно від матеріального становища, посилаючись при цьому на положення ч. 4 ст. 1193 ЦК.

Так, у справі, що розглянув Вінницький районний суд Вінницької області за позовом ЗАТ «Страхова група «ТАС» до М.В.О. про відшкодування збитків (справа № 2-99/09), позивач пред'явив позов до відповідача про відшкодування майнової шкоди, завданої внаслідок ДТП, у порядку регресу в сумі 11 тис. 19 грн 11 коп. Суд рішенням від 27 січня 2009 р. постановив стягнути на користь позивача 3 тис. 500 грн. При цьому місцевий суд, зменшуючи суму стягнення збитків, послався на те, що відповідач має поганий стан здоров'я, на його утриманні перебувають члени сім'ї (інваліди II групи), його сім'я є малозабезпеченою. Зазначене рішення в апеляційному порядку не оскаржувалося.

Цей суд аналогічно вирішив справу за позовом ЗАТ «Українська інноваційна страхова компанія «Інвестсервіс» до М.В.Н. про відшкодування завданої шкоди (справа № 2-98/09).

Слід враховувати, що коли до відшкодування заявляється вартість деталей в іноземній валюті, а робіт — у національній валюті, то суд може перерахувати вартість в іноземній валюті згідно з офіційним курсом Національного банку України на день ухвалення рішення.

У тому разі, коли на час виконання рішення про відшкодування шкоди, виправлення пошкодження за одержані за рішенням кошти, збільшились ціни на майно або роботи, на придбання чи проведення яких воно було присуджено, потерпілий з цих підстав може заявити додаткові вимоги до особи, відповідальної за шкоду, якщо не було його вини в тому, що виконання проводилося вже після зростання цін і тарифів (п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди»).

і не надають стороні відмову у виплаті, хоча і не здійснюють її. Суди приймають і розглядають по суті всі спори, що стосуються стягнення страхових виплат, навіть у тому випадку, коли в матеріалах справи відсутнє письмове рішення страхової компанії про відмову в такій виплаті.

Аналіз матеріалів, наданих судами, свідчить про наявність випадків стягнення страхових виплат у судовому порядку за відсутності рішення

про відмову страховика. Позивачі заявляють вимоги про визнання події страховим випадком та стягнення страхового відшкодування.

Так, Ф. звернувся до Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя із позовом до ЗАТ «Фінансова група «Страхові традиції» про стягнення страхового відшкодування. У позові він зазначав, що уклав із відповідачем договір добровільного страхування належного йому автомобіля, який за умовами договору був застрахований від незаконного заволодіння у будь-який час та у будь-якому місці. У зв'язку з виїздом на автомобілі за кордон позивач надав страховику заяву про оформлення додаткової угоди до основного договору про розширення території дії договору на країни Європи і сплатив за це страховий платіж.

У м. Варшаві, Республіка Польща, автомобіль позивача було викрадено, про що останній повідомив страховика та надав постанову відділу поліції м. Варшави про припинення слідства у зв'язку з невикриттям виконавця злочину. З цього приводу було складено акт, відповідно до якого ця подія визнана страховим випадком, що відповідає умовам страхування, а також було видано наказ про виплату страхового відшкодування.

Разом з тим відповідач фактично страхове відшкодування позивачу не сплатив без пояснення причин, представник відповідача у судові засідання повторно не з'явився без поважних причин, а тому суд обґрунтовано задовольнив позов шляхом ухвалення заочного рішення у справі на підставі наявних доказів та з посиланням на норми матеріального права, які регулюють правовідносини сторін, у тому числі й на відповідні положення договору страхування та додаткової угоди до нього.

Договір страхування та закон передбачають строки виплати відшкодування, але страховик може перевіряти обставини страхового випадку, тому цілком можливо на законних підставах затягувати процес щодо прийняття рішення про визнання випадку страховим та виплату страхового відшкодування.

Прикладом цього є справа Київського районного суду м. Полтави за позовом М. до страхової компанії «Інком страх». Під час розгляду справи суд встановив, що після настання страхового випадку страхувальник на виконання своїх зобов'язань своєчасно надав страховику всі необхідні документи. Страховик, незважаючи на встановлений умовами договору строк для прийняття рішення про виплату страхового відшкодування або відмову у такій виплаті, таких рішень не прийняв. На підтвердження своїх вимог про отримання страхового відшкодування страхувальник неодноразово

направляв заяви-вимоги про страхові виплати, що також залишалися без реагування. Після сплину піврічного строку очікування рішення страхової компанії про виплату страхового відшкодування або про відмову в цьому позивач звернувся до суду за захистом свого права.

Зважаючи на це, на думку колегії суддів зазначеного суду, відсутність як такого рішення страховика про відмову у виплаті страхового відшкодування не може вважатися підставою для відмови у задоволенні позову про стягнення таких виплат, оскільки останнє може свідчити про зловживання страховиками своїми правами та мати на меті навмисне затягування строків виконання зобов'язань перед страхувальниками.

У кожному окремому випадку суду необхідно зібрати докази та оцінити, чи було затягування та бездіяльність страховика **фактичною відмовою у виплаті страхового відшкодування**.

Стосовно застосування судами поняття «**інші умови договору**» (ст. 979 ЦК, ст. 16 Закону № 85/96-ВР) при вирішенні питання про відмову у здійсненні страхової виплати можна навести такі приклади.

Справа № 2-143/09 за позовом К.О. до ЗАТ СК «ВУСО» про стягнення страхового відшкодування з нарахуванням пені та відшкодування моральної шкоди. Чоловіку позивачки на праві власності належав автомобіль, придбаний у кредит у період перебування в зареєстрованому шлюбі. У серпні 2006 р. між її чоловіком — К.І. та страховою компанією було укладено договір добровільного страхування наземного транспорту та договір добровільного страхування від нещасного випадку (життя та здоров'я). У період дії зазначених вище договорів К.І. загинув (насильницька смерть), а автомобіль було викрадено, розкомплектовано та знищено. Тобто події, які відбулися за обома договорами, належать до страхових випадків.

Відповідно до умов договору страхування від нещасного випадку в разі смерті страхувальника виплата проводиться у розмірі суми заборгованості банку за кредитним договором на момент настання страхового випадку, але не більше страхової суми. Зазначені вимоги договору страховою компанією були виконані та банку була перерахована певна сума.

Стосовно виплати за договором страхування наземного транспорту позивачці було відмовлено у виплаті з тих підстав, що збитки були заподіяні в результаті використання транспортного засобу як таксі. При укладенні договору страхування страхувальник у графі «Особливості вико-

ристання транспортного засобу» зазначив автомобіль як приватний, у зв'язку з чим страхування проведене за загальним тарифом. Під час проведення розслідування кримінальної справи було встановлено використання автомобіля за іншим призначенням.

Ворошиловський районний суд м. Донецька рішенням від 18 вересня 2009 р., з яким погодився суд апеляційної інстанції, у задоволенні позову К.О. відмовив.

Стосовно спорів, **пов'язаних із випадками, які за договором страхування не визнаються страховими**, можна навести такий приклад.

Івано-Франківський міський суд рішенням від 6 квітня 2009 р. відмовив у задоволенні позову П., третя особа, яка не заявляла самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні позивача — ВАТ КБ «Приватбанк» — до ВАТ «Страхове товариство «Гарантія», про стягнення страхового відшкодування в сумі 80 тис. 957 грн 82 коп. у рахунок покриття позики за кредитним договором від 31 серпня 2007 р. № 263К. Суд встановив, що 31 серпня 2007 р. між П. та ВАТ «Страхове товариство «Гарантія» було укладено договір добровільного страхування автомобіля П. Вигодонабувачем за цим договором є ЗАТ КБ «Приватбанк».

У ніч з 2 на 3 вересня 2007 р. застрахований автомобіль був викрадений з подвір'я будинку по вул. 22-го Січня, 44/18 у смт Брошнів-Осада невідомими особами. Наведена обставина підтверджувалася довідкою Рожнятівського РВ УМВС в Івано-Франківській області.

На виконання договору страхування 5 вересня 2007 р. П. звернувся із заявою до Івано-Франківської регіональної дирекції «Філії ВАТ СТ «Гарантія» про настання страхового випадку, однак 29 жовтня 2007 р. йому було відмовлено у виплаті страхового відшкодування.

Відповідно до п. 20.3.11 укладеного договору страхувальник зобов'язаний забезпечити зберігання транспортного засобу в нічний час доби (з 23:00 до 06:00) згідно з умовами, зазначеними у договорі. У будь-якому випадку транспортний засіб не має залишатися в місцях, що не охороняються, коли водій залишає транспортний засіб з метою ночівлі.

Не є страховим випадком пошкодження, знищення транспортного засобу або заволодіння транспортним засобом третіми особами, що виникли внаслідок залишення в салоні транспортного засобу або у доступному третім особам місці ключів до цього транспортного засобу чи реєстраційних документів (п. 6.9 Правил добровільного страхування наземного транспорту від 1 липня 2005 р. № 1-08/06). Крім того, як убачається з

матеріалів справи, договір страхування вступає в силу за ризиком «незаконне володіння» лише з моменту обладнання (у разі відсутності) транспортного засобу електронним або механічним засобом проти викрадення та підписання сторонами відповідного акта огляду транспортного засобу.

За таких обставин суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку, що позивач як страхувальник не виконав зобов'язань укладеного договору добровільного страхування, зокрема, що стосується умов зберігання транспортного засобу, передбаченого п. 8, та не обладнав автомобіль протиугінним засобом, про який власноручно зазначив у п. 13 заяви на страхування транспортного засобу, а тому відмовив у задоволенні позову.

Іншим прикладом є справа № 2-945/09 за позовом М. до ЗАТ СК «Провідна» про стягнення страхового відшкодування та застосування відповідальності, передбаченої ст. 625 ЦК.

Позивачу на праві власності належав автомобіль. Між сторонами укладено договір добровільного страхування наземного транспорту, у період дії якого автомобіль було викрадено. При належному повідомленні про страховий випадок і наданні відповідних документів у виплаті страхового відшкодування було відмовлено з тих підстав, що викрадений автомобіль не пройшов черговий технічний огляд.

Ясинуватський міськрайонний суд рішенням від 3 грудня 2009 р. позов М. задовольнив: зі страхової компанії на користь позивача постановив стягнути страхове відшкодування з урахуванням встановленого індексу інфляції 43 тис. 890 грн, три проценти річних — 1 тис. 187 грн 16 коп.

Суд першої інстанції, задовольняючи позовні вимоги, виходив із того, що факт викрадення автомобіля мав місце, при цьому суд вважав, що перебування транспортного засобу без руху на майданчику для паркування не вважається його експлуатацією, тому у страхової компанії не було підстав для відмови у виплаті страхового відшкодування у зв'язку з непроходженням технічного огляду у встановленому законом порядку.

Апеляційний суд Донецької області рішенням від 16 лютого 2010 р. зазначене рішення суду першої інстанції скасував та ухвалив нове, яким у задоволенні позову відмовив, оскільки автомобіль позивача дійсно у 2007 р. не пройшов черговий технічний огляд у встановленому порядку. Згідно з умовами договору страхування та правил страхування відповідача у разі непроходження чергового технічного огляду подальші випадки з автомобілем не визнаються страховими і виключають відповідальність страховика.

Спори щодо здійснення страхових виплат третім особам, на користь яких укладено договір страхування

Відповідно до ст. 985 ЦК страхувальник має право укласти із страховиком договір на користь третьої особи, якій страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату у разі досягнення нею певного віку або настання іншого страхового випадку.

Страхувальник має право при укладенні договору страхування призначити фізичну або юридичну особу для одержання страхової виплати (вигодонабувача), а також замінювати її до настання страхового випадку, якщо інше не встановлено договором страхування.

Стаття 3 Закону № 85/96-ВР у страховому зобов'язанні виділяє два види третіх осіб. Перший вид — це застраховані особи, якими слід розуміти фізичних осіб, у житті яких можуть трапитися події, у разі настання яких виникає обов'язок страховика здійснити страхові виплати такому застрахованому або вигодонабувачу (наприклад, медичне страхування роботодавцем своїх працівників). Введення застрахованої особи до кола суб'єктів відносин страхування допускається лише за її згодою. Застраховані особи можуть набувати прав і обов'язків страхувальника згідно з договором страхування. Другим видом є вигодонабувачі.

Із зазначеного випливає, що договір страхування надає третій особі право вимагати від страховика здійснити страхову виплату на свою користь, тобто наділяє вигодонабувача **правами** страхувальника, але не покладає на нього **обов'язків** останнього.

При спричиненні шкоди потерпілий має право отримати відшкодування від її заподіювача, а також обирати, до кого цю вимогу пред'являти — до заподіювача чи до страховика.

Часто на практиці виникає питання: чи може страхувальник через суд примусити страховика виплатити страхове відшкодування потерпілому-вигодонабувачу?

Такі позови страхувальників є реакцією на вимогу потерпілих про відшкодування шкоди. Страхувальник, отримавши таку претензію, звертається до суду з позовом про виконання договору страхування і виплату страхового відшкодування потерпілому з метою звільнити себе від такої виплати.

Суди повинні відмовляти у таких позовах, мотивуючи своє рішення тим, що коли потерпілий, який виступає як третя особа, на користь якої укладено договір страхування, не скористався

своїм правом на отримання страхової виплати, то страхувальник не вправі вимагати від страховика виконання договору на користь третьої особи. Стягувати чи не стягувати зі страховика страхову виплату — це право зазначеної третьої особи.

Зокрема, Самарський районний суд м. Дніпропетровська відмовив у задоволенні позовних вимог Л. до ЗАТ «Страхова компанія «ІНКОМСТРАХ», третя особа — АБ «Металург», про стягнення страхового відшкодування, пені та трьох процентів річних, у тому числі частини суми страхової виплати на користь третьої особи, оскільки у ЦПК не передбачено пред'явлення позову в інтересах таких осіб. Відповідно до ст. 34 ЦПК АБ «Металург» із самостійними позовними вимогами до суду не звертався.

При розгляді справ щодо стягнення страхового відшкодування виникали труднощі стосовно складу осіб, тобто у визначенні учасника цивільного процесу, якого залучають до участі у справі, зокрема банку, якщо він зазначений у договорі страхування вигодонабувачем. Якщо вигодонабувач (банк) відмовився від права, наданого йому на підставі договору, сторона, яка уклала договір на користь третьої особи, може сама скористатися цим правом, тоді банк буде третьою стороною у справі, якщо ж ні — належним позивачем має бути вигодонабувач (банк).

Так, Апеляційний суд Херсонської області ухвалою від 13 травня 2009 р. залишив без змін рішення Дніпровського районного суду м. Херсона від 3 березня 2009 р., яким було задоволено позов К. до ВАТ «Страхова компанія «Універсальна» про виплату страхового відшкодування. Незважаючи на те, що відповідно до договору страхування вигодонабувачем було передбачено ВАТ «Райффайзен Банк Аваль», страхову виплату суд постановив стягнути на користь страхувальника К. При цьому місцевий суд виходив із того, що банк, який відповідно до п. 1.3 договору добровільного страхування має першочергове право на отримання страхового відшкодування у разі настання страхового випадку, не пред'являє претензій до страховика з приводу переадресації йому страхової виплати. Апеляційний суд Херсонської області зазначив, що посилення на порушення прав ВАТ «Райффайзен Банк Аваль» безпідставні, оскільки зазначене товариство притягнуто до участі у справі як третю особу, однак інтересу до вирішуваного спору не має, рішення суду не оскаржувало.

Поширеними на практиці є випадки, коли при страхуванні предмета застави, вигодонабувачем за страховим договором є заставадержатель, тобто банківська установа, яка є кредитором власника предмета страхування. Тому у суддів виникають питання щодо можливості розгляду в одному провадженні з позовом страхувальника окремих самостійних вимог третьої особи, банківської установи, оскільки страховик та банк є юридичними особами.

Підсумовуючи, слід зазначити, що **право вимоги позивач (потерпілий, страхувальник)**

Можливість поширення на відносини страхування норм Закону «Про захист прав споживачів»

Матеріали, надані для аналізу, свідчать про поширеність випадків прямого чи опосередкованого застосування до страхових відносин Закону від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» (далі — Закон № 1023-ХІІ). Це стосується насамперед питань про підсудність за місцем проживання споживача або за місцем заподіяння шкоди, виконання договору, звільнення від сплати судового збору, можливості вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

Суди, задовольняючи такі позови, мотивували свої рішення тим, що страхування згідно з п. 9 ст. 4 Закону від 12 липня 2001 р. № 2664-ІІІ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» є різновидом фінансових послуг. Суди також посилалися на п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. № 5 «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів», відповідно до якого Закон № 1023-ХІІ не визначає певних меж своєї дії, та до відносин, які ним регулюються, належать, зокрема ті, що виникають із договорів страхування.

Деякі суди, вирішуючи спори цієї категорії, не поширювали на спірні правовідносини, що випливають з договорів страхування та відповідно врегульовані спеціальними законами (Законом № 85/96-ВР та Законом № 1961-ІV), положення Закону № 1023-ХІІ з огляду на те, що предметом спору є не якість страхових послуг, а права та обов'язки сторін згідно з умовами договору страхування. Тобто має місце протилежна судова практика, зокрема щодо визначення підсудності розгляду справ зазначеної категорії.

Так, *Калуський міськрайонний суд Івано-Франківської області ухвалою від 4 червня 2009 р. відкрив провадження у справі за позовом Я. до ЗАТ «Фінансова група «Страхові традиції» про*

може мати лише на підставі уповноваження його належним чином вигодонабувачем. Якщо ж вигодонабувач не наділив позивача такими повноваженнями, то останній не має права на одержання страхової виплати і на цій підставі є неналежним позивачем у позові про її стягнення.

Потрібно також мати на увазі, що коли вигодонабувач та страховик є юридичними особами, то спір у цій частині підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

зобов'язання виплатити страхове відшкодування. Оскаржуючи цю ухвалу, представник страховика посилався на те, що юридичною адресою є м. Київ, а тому за загальним правилом підсудності справа має розглядатися у Подільському районному суді м. Києва.

Залишаючи зазначену ухвалу без змін, апеляційний суд виходив із того, що спір між сторонами виник із приводу виконання договору про надання страхових послуг, а тому правовідносини, крім Закону № 1961-ІV, регулюються ще й Законом № 1023-ХІІ, тобто позивач вправі був звернутися для вирішення спору за місцем свого проживання.

Інший приклад. Долинський районний суд Івано-Франківської області ухвалою від 5 березня 2009 р. відкрив провадження у справі за позовом К. до ЗАТ «Страхова група «ТАС» про стягнення боргу за договором страхування.

Скасовуючи цю ухвалу та передаючи справу на новий розгляд до суду першої інстанції, апеляційний суд керувався тим, що згідно з договором страхування транспортного засобу позивачка уклала договір із страховиком в особі виконуючого обов'язки директора філії у м. Івано-Франківську, а тому вона має право звернутися з позовом за місцем знаходження юридичної особи або філії, а не за місцем проживання.

Вивчення цивільних справ свідчить про те, що суди, розглядаючи такі спори, по-різному вирішують позовні вимоги про відшкодування **моральної шкоди**.

В одних випадках позовні вимоги про відшкодування моральної шкоди суди задовольняють на підставі ст. 22 Закону № 1023-ХІІ, згідно з якою при задоволенні вимог споживача суд одночасно вирішує питання щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди, або на підставі ч. 1 ст. 1167 ЦК, відповідно до якої моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними

рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених ч. 2 цієї статті, або на підставі ст. 23 ЦК, за змістом якої особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

В інших — позовні вимоги про відшкодування моральної шкоди залишаються без задоволення з таких підстав: вони не ґрунтуються ні на законі, ні на договорі; договірні відносини, які мають місце, не передбачають відшкодування моральної шкоди; з посиланням на ст. 23 ЦК з тих підстав, що не було доведено порушення відповідачем прав та охоронюваних законом інтересів позивача або заподіяння душевних страждань внаслідок відмови у здійсненні виплати страхового відшкодування.

Позовні вимоги також залишаються без задоволення з посиланням на п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону № 1023-ХІІ, згідною з якою споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на відшкодування шкоди (збитків), завданих дефектною чи фальсифікованою продукцією або продукцією неналежної якості, а також майнової та моральної (немайнової) шкоди, заподіяної небезпечною для життя та здоров'я людей **продукцією у випадках, передбачених законодавством**. Відповідно до цього суди відмовляють у задоволенні позову з тих підстав, що в судовому засіданні не були підтверджені обставини про те, що порушення відповідачем споживчих прав позивача з боку відповідача було пов'язане з небезпекою для життя та здоров'я першого.

Щодо цього випадку слід зазначити таке. **Правовідносини, що існують між сторонами, є зобов'язальними. У разі порушення зобов'язання моральна шкода може відшкодовуватися лише тоді, якщо це встановлено договором або законом (ст. 611 ЦК).**

У таких випадках судам потрібно виходити з того, що між сторонами існують договірні відносини, які врегульовані спеціальним Законом № 85/96-ВР та ЦК, норми статей 625, 992 якого не передбачають такого виду відповідальності страховика, як відшкодування моральної шкоди. Можливість відшкодування моральної шкоди у таких правовідносинах не виключається у випадку, якщо сторони передбачили таку відповідальність в укладеному договорі.

Відповідно до п. 22.3 ст. 22 Закону № 1961-IV потерпілому відшкодовується моральна шкода, передбачена пунктами 1, 2 ч. 2 ст. 23 ЦК. При

цьому страховик відшкодовує не більше, ніж 5 % ліміту, визначеного в п. 9.3 ст. 9 цього Закону. Різницю між сумою відшкодування, визначеною судом, та сумою, яка має бути відшкодована страховиком, сплачує особа, яку визнано винною у вчиненні ДТП.

Відшкодування потерпілому моральної шкоди з підстав, передбачених пунктами 3, 4 ч. 2 ст. 23 ЦК, проводиться в розмірі, визначеному судом, особою, яку визнано винною у вчиненні ДТП.

Матеріали аналізу свідчать, що правильною є практика місцевих судів, коли різницю між сумою відшкодування, визначеною цим Законом, та фактичним розміром збитків, які підтверджуються належними та допустимими доказами у справі, суди постановляють стягувати з особи, винної в заподіянні збитків, яка також притягується до участі у розгляді справи як співвідповідач. У випадках, коли позивач такі вимоги пред'являв лише до страховика і суд не обговорював питання про залучення до справи особи, винної в заподіянні збитків, суди робили правильні висновки про відмову в задоволенні позовних вимог, розмір яких перевищував ліміти відповідальності страховика.

Щодо поширення норм Закону № 1023-ХІІ на правовідносини, що регулюються Законом № 1961-IV, то слід враховувати сферу дії зазначених законів.

У преамбулі Закону № 1023-ХІІ зазначено, що цей Закон регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками та продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів.

Споживачем є фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію **для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.**

Закон № 1961-IV регулює відносини у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів і спрямований на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну потерпілих при експлуатації наземних транспортних засобів на території України.

У ст. 1 цього Закону визначено, що страховальники — це юридичні особи та дієздатні громадяни, що уклали із страховиками договори обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, **заподіяну життю,**

здоров'ю, майну третіх осіб під час експлуатації наземного транспортного засобу. Тобто цей Закон направлений на захист життя, здоров'я та майна третіх осіб.

Відповідно, Закон № 1023-IV, що регулює відносини, які впливають із договорів купівлі-продажу (виконання робіт, надання послуг) та спрямовані на задоволення виключно особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника, не може поширюватися на правовідносини, що впливають із Закону № 1961-IV.

Стосовно поширення Закону № 1023-IV на добровільне страхування слід зазначити таке.

Суди не вправі керуватися законодавством про захист прав споживачів при вирішенні спорів, що впливають з відносин між фізичними особами, які вступають у договірні відносини між собою з метою задоволення особистих потреб, не пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності, а також із відносин, що виникають у зв'язку із придбанням фізичною особою-підприємцем товарів, виконанням для нього робіт чи наданням послуг не для особистих потреб, а для здійснення підприємницької діяльності або у зв'язку із придбанням товарів, виконанням робіт і наданням послуг з метою задоволення потреб юридичних осіб.

Щодо майнового страхування слід зазначити таке. Закон № 1023-IV регулює відносини, які виникають між споживачами і виробниками, виконавцями, продавцями під час продажу товарів (виконанні робіт, наданні послуг), встановлює

права споживачів на придбання товарів (робіт, послуг) належної якості та безпечних для життя і здоров'я, а також визначає механізм захисту та основи реалізації державної політики.

Згідно зі ст. 1 Закону № 85/96-ВР страхування — це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів. У ст. 4 цього Закону зазначено, що предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать закону, і пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування).

Метою страхування при укладенні договору майнового страхування є погашення за рахунок страховика ризику майнової відповідальності перед іншими особами чи ризику виникнення інших збитків у результаті страхового випадку.

Аналіз наведених норм свідчить, що відносини, які виникають з майнового страхування, не підпадають під предмет регулювання Закону № 1023-IV і положення цього Закону не застосовуються до відносин майнового страхування.

Зазначений Закон може застосовуватися, коли позивач прямо вказує на порушення норм, гарантованих цим Законом, наприклад, права на інформацію при ненаданні для ознайомлення правил страхування тощо.

Застосування судами норм ст. 625 ЦК щодо відповідальності за порушення грошового зобов'язання у спорах, що виникають з договорів страхування

Вивчення надісланих справ свідчить про те, що суди при вирішенні цих спорів по-різному застосовують положення ч. 2 ст. 625 ЦК. За її змістом боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

В одних випадках суди задовольняють повністю позовні вимоги про стягнення страхових виплат (страхового відшкодування) з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також трьох процентів річних

від простроченої суми за наявності підстав, що ґрунтуються на нормах закону.

В інших — суди відмовляють у задоволенні позовних вимог у частині стягнення інфляційних втрат та трьох процентів річних за прострочення у виплаті страхового відшкодування (здійсненні страхових виплат) з таких підстав: у договорі страхування не передбачено зазначених виплат; сторони повинні нести відповідальність, передбачену договором страхування, за несвоєчасне проведення розрахунків; між сторонами виникли правовідносини з договору страхування і ці відносини регулюються Законом № 85/96-ВР та гл. 67 ЦК; позивач не є кредитором, а відповідач не є боржником за грошовими зобов'язаннями; пи-

тання відповідальності страховика у разі несплати ним страхової виплати регулює спеціальна норма — ст. 992 ЦК, яка передбачає сплату неустойки в розмірі, встановленої договором або законом.

Так, у справі за позовом АСТ «АИС-Поліс» до С. про стягнення грошових коштів Компаніївський районний суд Кіровоградської області дійшов висновку, що відповідач зобов'язаний повернути страховій компанії отримане ним страхове відшкодування, оскільки завдана йому матеріальна шкода відшкодована винною особою.

Рішенням від 10 вересня 2009 р. у задоволенні вимог про стягнення суми з урахуванням індексу інфляції та трьох процентів річних від простроченої суми суд відмовив та зазначив, що не може застосувати вимоги ст. 625 ЦК, оскільки відповідач за договором добровільного страхування автотранспорту є стороною-страхувальником, а не боржником.

У більшості випадків місцеві суди виходять із того, що ст. 25 Закону № 85/96-ВР гарантує здійснення страхових виплат і виплата страхового відшкодування проводиться страховиком відповідно до договору страхування. Несвоєчасну виплату страхового відшкодування суди вважають простроченням грошового зобов'язання, за яке настає відповідальність, передбачена ч. 2 ст. 625 ЦК, у вигляді сплати боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також трьох процентів річних від простроченої суми.

Наприклад, Ленінський районний суд м. Кіровограда рішенням від 5 березня 2009 р. задовольнив позов З. до ЗАТ «Українська страхова компанія «Княжа» про стягнення страхової суми з урахуванням індексу інфляції, трьох процентів річних за порушення грошового зобов'язання та пені. Суд постановив стягнути із ЗАТ «Українська страхова компанія «Княжа» на користь З. суму

страхового відшкодування з урахуванням індексу інфляції у розмірі 12 тис. 139 грн 2 коп., трьох процентів річних від простроченої суми в розмірі 116 грн 71 коп. та пеню — 778 грн 4 коп.

Суд дійшов висновку, що страхова компанія безпідставно відмовила позивачу у виплаті страхового відшкодування та задовольнила позов у повному обсязі.

Така позиція судів є правильною, оскільки у ст. 979 ЦК встановлено, що у разі настання страхового випадку страховик зобов'язаний виплатити страхувальникові грошову суму (страхову виплату).

Оскільки зобов'язання страховиків у разі настання страхового випадку зводиться до здійснення страхової виплати, то таке зобов'язання є грошовим і в разі прострочення його виконання настає відповідальність, передбачена ч. 2 ст. 625 ЦК, зокрема сплата боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення. Процентні річних, так само як і інфляційні втрати на суму боргу, входять до складу грошового зобов'язання і на відміну від пені не є санкцією за порушення грошового зобов'язання, а виступають способом захисту майнового права та інтересу, який полягає у відшкодуванні матеріальних витрат кредитора від знецінення грошових коштів унаслідок інфляційних процентів і отриманні компенсації (плати) від боржника за користування отриманими ним грошовими коштами, належними до сплати кредиторів, а тому ці кошти нараховуються незалежно від вини боржника та незалежно від сплати ним неустойки (пені) за порушення виконання зобов'язання. **Таким чином, інфляційні нарахування на суму боргу та три проценти річних є наслідком невиконання грошового зобов'язання.**

Спори щодо відшкодування збитків у порядку суброгації

Відповідно до цивільного законодавства шкода, завдана майну та особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, відшкодується в повному обсязі особою, яка її завдала. Відшкодування шкоди потерпілому можливе у двох випадках: 1) внаслідок невиконання контрагентом потерпілого своїх договірних зобов'язань; 2) внаслідок дій особи, що не пов'язана з потерпілим будь-якими договірними відносинами (деліктна відповідальність).

Якщо дії третьої особи, якими страхувальнику спричинені збитки, є страховим випадком,

то у такого потерпілого (страхувальника за договором страхування) є дві можливості відшкодування шкоди: за рахунок безпосереднього заподіювача шкоди; за рахунок страховика шляхом отримання страхового відшкодування. Право вибору належить самому потерпілому.

Перехід права вимоги від страхувальника (вигодонабувача) до страховика називається суброгацією. При суброгації нового зобов'язання із відшкодування збитків не виникає — відбувається заміна кредитора: потерпілий (а ним є страхувальник або вигодонабувач) передає страховику

своє право вимоги до особи, відповідальної за спричинення шкоди. Внаслідок цього страховик виступає замість потерпілого.

За результатами вивчення надісланих матеріалів можна зробити висновок, що суди нерідко не розрізняють поняття «регрес» та «суброгація».

Прикладом цього є рішення Комсомольського районного суду м. Херсона, за яким у порядку регресу постановлено стягнути з особи, винної у заподіянні шкоди через пошкодження транспортного засобу, і яка не застрахувала свою цивільно-правову відповідальність, на користь страхової компанії, яка сплатила страхове відшкодування потерпілому.

Із встановлених судом обставин вбачається, що винним у вчиненні ДТП визнано А., який не застрахував свою цивільно-правову відповідальність. Страхова компанія «Моторне (транспортне) страхове бюро» виплатило своєму страховальнику С., який постраждав внаслідок ДТП, страхове відшкодування і звернулася до суду з позовом про відшкодування з А. понесених витрат у порядку регресу. Суд, ухвалюючи рішення, також визначив, що правовідносини між сторонами регулюються ст. 1191 ЦК (регрес). При цьому суд не звернув уваги, що зобов'язання з відшкодування шкоди, яке виникло в А. перед С., збереглося, однак у ньому змінилася сторона (кредитор) і ці правовідносини мають регулюватися ст. 993 ЦК (суброгація).

Також наявні випадки, коли суди, ухвалюючи рішення за правилами ст. 993 ЦК, одночасно посилаються і на ст. 38 Закону № 1961-IV, яка передбачає, що страховик, який виплатив страхове відшкодування, має право подати регресний позов.

І регрес, і суброгація виникають на підставі закону. Наприклад, право регресної вимоги встановлено для страховика за договорами обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів до особи, яка заподіяла шкоду, у разі, коли ця шкода заподіяна життю та здоров'ю умисно, а також внаслідок вчинення ДТП у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння тощо. Суброгація також виникає на підставі закону — ст. 993 ЦК та ст. 27 Закону № 85/96-ВР.

Проте між зазначеними поняттями існують відмінності. За суброгації відбувається лише зміна осіб у вже наявному зобов'язанні (зміна активного суб'єкта) зі збереженням самого зобов'язання. Це означає, що одна особа набуває прав і обов'язків іншої особи у конкретних правовідносинах. У процесуальному відношенні страховальник передає свої права страховику на підставі

договору і сприяє реалізації останнім прийнятих суброгаційних прав. При **регресі** одне зобов'язання замінює собою інше, але переходу прав від одного кредитора до іншого не відбувається.

Ці інститути мають різний режим правового регулювання. Так, регрес регулюється загальними нормами цивільного права, а для суброгації відповідно до ст. 993 ЦК встановлений особливий правовий режим.

Регрес у страхуванні виникає стосовно вузького кола осіб, тоді як суброгація застосовується щодо будь-якої особи, відповідальної за настання страхового випадку. При суброгації перебіг строку позовної давності починається з моменту виникнення страхового випадку. При регресі — з моменту, коли страховик виплатив страхове відшкодування, тобто зазнав збитків.

У чинному законодавстві термін «суброгація» у страхуванні застосовується лише в Кодексі торговельного мореплавства (ст. 269), де також обумовлюється перехід прав до страховика за договором морського страхування на застраховане майно.

Розглядаючи такі справи, суди мають встановлювати не лише факти здійснення виплати страхового відшкодування, але й те, чи була застрахована цивільно-правова відповідальність осіб, винних у заподіянні збитків, до яких заявлено позов та в якому розмірі.

У порядку суброгації страховик може стягнути із заподіювача шкоди лише ту суму, яку він сам виплатить страховальнику. Тому, якщо страхове відшкодування лише частково погашає спричинені потерпілому збитки, то до заподіювача шкоди є можливість пред'явлення двох вимог: перша — вимога страховика в розмірі виплаченого потерпілому страхового відшкодування, друга вимога — потерпілого в розмірі тієї частини завданої шкоди, яка не була покрита страховим відшкодуванням. Заподіювач шкоди може висувати проти страховика лише ті вимоги (заперечення), які він має до потерпілої особи.

При суброгації до страховика переходить лише частина вимоги страховальника до заподіювача шкоди, яка дорівнює розміру страхового відшкодування. Таким чином, розмір страхового відшкодування має визначатися за правилами, встановленими у договорі страхування. Страховик не вправі вимагати від заподіювача шкоди суму, яку він виплатив страховальнику з порушенням умов договору страхування. Якщо розрахунок здійснювався за іншими правилами, ніж зазначено в договорі страхування, то при визначенні розміру вимоги страховика, який підлягає

задоволенню, до заподіювача шкоди із суми, виплаченої страховиком страхувальнику, виключається виплата, не передбачена договором.

Слід зазначити, що у порядку суброгації страховик не має права вимагати відшкодування вартості експертизи у зв'язку з тим, що такі витрати страховика не є страховим відшкодуванням, а спрямовані на визначення розміру збитків. Ці витрати належать до звичайної господарської діяльності страховика і не підлягають стягненню з особи, яка відповідальна за спричинену шкоду.

Крім того, особа, відповідальна за збитки, відшкодовані у результаті страхування, не відповідає за прострочення, яке допустив страховик. Таким чином, страхувальник не має права вимагати від особи, відповідальної за шкоду, сплати процентів за прострочення страховика, який несвоєчасно виплатив відшкодування. Тому таке право не може перейти в порядок суброгації. Процентів виплачуються страховиком через несвоєчасне виконання ним власного зобов'язання перед страхувальником і не можуть бути стягнуті у порядку суброгації.

Слід також зазначити, що оскільки при суброгації відбувається заміна особи в зобов'язанні, та, враховуючи, що відповідно до ст. 515 ЦК заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, **відповідно, при укладенні договору особистого страхування у страховика немає правових підстав для стягнення виплаченого страхувальнику (вигодонабувачу) страхової виплати у порядку**

суброгації. Тобто суброгація може застосовуватися лише до майнового страхування.

Зокрема, Верховний Суд України ухвалою від 12 березня 2009 р. відхилив скаргу відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі — Фонд) у м. Кіровограді. Рішення Апеляційного суду Кіровоградської області від 19 лютого 2008 р. та ухвалу Верховного Суду України від 9 липня 2008 р. залишено без змін.

Встановлено, що страхування від нещасного випадку на виробництві є обов'язковим особистим страхуванням. Оскільки сфера дії Закону від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі — Закон № 1105-XIV) поширюється виключно на застрахованих осіб, страхувальників та страховика й цим Законом, а також іншими нормативно-правовими актами не врегульовано правовий механізм відносин Фонду як страховика з іншими особами, відповідальними за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю застрахованої особи, то до таких правовідносин підлягають застосуванню загальні положення ЦК щодо страхування.

Враховуючи наведене та керуючись положеннями статей 993, 999 ЦК, Закону № 1105-XIV, Фонд як страховик за обов'язковим особистим страхуванням не має права вимоги до особи, відповідальної за заподіяння шкоди потерпілому.

Підсудність

Встановлено неоднакове застосування норм процесуального права при визначенні підсудності справ, зокрема не враховуються вимоги ст. 112 ЦПК щодо договірної підсудності.

Так, Кіровський районний суд м. Кіровограда ухвалою від 31 березня 2009 р. відкрив провадження у цивільній справі за позовом Ш. до ЗАТ ФГ «Страхові традиції» про розірвання договору страхування, стягнення сплачених страхових внесків, відшкодування моральної шкоди.

ЗАТ ФГ «Страхові традиції» звернулася на цю ухвалу з апеляційною скаргою, в якій зазначила, що суд, відкриваючи провадження у справі, не дотримався правил підсудності, оскільки відповідно до письмового договору між сторонами визначено територіальну підсудність за місцем знаходження страховика, тобто в м. Києві.

Апеляційний суд Кіровоградської області ухвалою від 9 грудня 2009 р. апеляційну скаргу відхилив

та залишив без змін ухвалу районного суду. При цьому апеляційний суд посилається на те, що відповідно до ч. 7 ст. 110 ЦПК передбачено, що позови, які виникають з діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням і тому позивач мав право вибору щодо подачі позову до суду за місцем знаходження Кіровоградської дирекції — представництва ЗАТ ФГ «Страхові традиції».

В іншій справі Кіровський районний суд м. Кіровограда ухвалою від 26 лютого 2010 р. відкрив провадження у цивільній справі за позовом З. до ЗАТ «СК Інгосстрах», третя особа — ЗАТ КБ «Приватбанк» в особі Кіровоградської філії, про стягнення страхового відшкодування та захист прав споживача.

У поданій апеляційній скарзі ЗАТ «СК «Інгосстрах» просило скасувати ухвалу суду з тих підстав, що відповідно до умов укладеного договору страхування сторонами визначено територіаль-

ну підсудність за місцем знаходження відповідача — у Бабушкінському районному суді м. Дніпропетровська.

Апеляційний суд Кіровоградської області ухвалою від 13 травня 2010 р. апеляційну скаргу задовольнив, а ухвалу районного суду скасував. В основу ухвали покладено роз'яснення постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», де зазначено, що письмовий договір сторін про визначення територіальної підсудності є обов'язковим не тільки для сторін, які в односторонньому порядку не можуть від нього відмовитися чи змінити, але й для суду.

Спірним виявилось питання про визначення підсудності, коли договір страхування укладений у безбалансовій одиниці (відділенні) страхової компанії.

Так, К. звернулася до Ленінського районного суду м. Кіровограда з позовом до ЗАТ «АХА Страхування» (раніше ЗАТ «СК Веско»), третя особа — КОФ АКБ «Укрсоцбанк», про стягнення страхової суми.

Під час попереднього судового засідання ухвалою суду від 26 березня 2009 р. справу передано на розгляд до Подільського районного суду м. Києва у зв'язку з тим, що там знаходиться місце розташування відповідача, а позовну заяву було прийнято до розгляду з порушенням правил підсудності.

В апеляційній скарзі К. просила скасувати ухвалу суду з тих підстав, що відповідно до умов договору вигодонабувач (КОФ АКБ «Укрсоцбанк») знаходиться на території Ленінського району м. Кіровограда.

Апеляційний суд Кіровоградської області ухвалою від 13 травня 2009 р. апеляційну скаргу відхилив із посиланням на те, що суд першої інстанції правильно визначив, що відповідно до п. 1.2 Положення про виробничу структурну безбалансову одиницю (відділення) у складі Головного офісу ЗАТ «СК Веско» у м. Києві відділення є постійно діючим виробничим структурним підрозділом (віддаленим робочим місцем для працівників відділення, який є частиною ЗАТ «СК Веско») і не є функціонально самостійним, не має статусу відокремленого підрозділу юридич-

ної особи (філії чи представництва), не має свого поточного та валютного рахунків в установах банку, не має власної каси, не може бути позивачем і відповідачем у суді або будь-яким іншим учасником судового процесу, не має печатки зі своїм найменуванням.

У цьому випадку слід враховувати, що згідно зі ст. 93 ЦК місцезнаходженням юридичної особи є адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені.

Відповідно до п. 7 ст. 110 ЦПК позови, що виникають з діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням.

Філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. Філії та представництва не є юридичними особами та наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення (ст. 95 ЦК).

Правовий статус відділення страховика на законодавчому рівні не регламентований. Проте, як відомо, відділення діють від імені страховика та можуть бути як на балансі страховика, так і на балансі філії. Тому, оскільки відділення є частиною філії та уповноважене на отримання страхових платежів від страхувальника, слід вважати, що це діяльність філії через своє відділення і, відповідно, потрібно подавати позов у районний суд за місцезнаходженням відділення.

Результати проведеного аналізу свідчать, що суди загалом дотримуються вимог норм матеріального та процесуального права при розгляді цивільних справ, що виникають з договорів страхування, проте наявність помилок та неоднакової судової практики свідчать, що суди не завжди достатньо повно з'ясовують фактичні обставини справи, дають правильну юридичну оцінку доказам, належним чином перевіряють пояснення сторін, у зв'язку з чим постановлені судові рішення не повною мірою відповідають вимогам статей 213—215 ЦПК.

Справа «Олексій Михайлович Захаркін проти України»

Рішення від 24 червня 2010 р.

(Стислий виклад)

17 травня 2003 р. заявник був затриманий працівниками міліції за підозрою у скоєнні крадіжок. Під час обшуку його автомобіля знайдено: розсувний ключ, рукавиці, два кишенькові ліхтарики та інші речі. За твердженнями працівників міліції, в автомобілі заявника і в його кишені також знайшли незначну кількість марихуани.

Арешт заявника здійснено згідно зі статтями 44 і 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення за зберігання наркотиків у невеликих розмірах. Одночасно речі, знайдені в машині заявника, були направлені на експертизу з метою встановлення, чи використовували їх для зламу дверей нещодавно пограбованих квартир.

3 21 травня 2003 р. заявник тримався під вартою як підозрюваний у справі за фактом вчинення крадіжки.

Як стверджував заявник, під час затримання його побили, а під час тримання під вартою до нього застосовувались засоби фізичного впливу.

24 травня 2003 р. заявник пошкодив собі вени на лівій руці й був доставлений до місцевої лікарні. Того ж дня, після отримання необхідної медичної допомоги, його звільнили.

Після звільнення заявник і його мати тривалий час безрезультатно подавали до правоохоронних органів численні скарги щодо притягнення до кримінальної відповідальності працівників міліції, причетних до побиття та незаконного затримання заявника.

3 листопада 2003 р. прокуратура Івано-Франківської області порушила кримінальну справу за фактом стверджуваного незаконного затримання і протиправного поведіння щодо заявника. У ході судового розгляду справа неодноразово поверталася на додаткове розслідування через те, що слідство у справі було проведено неналежним чином.

Слідство щодо працівників міліції, причетних до зазначених подій, на час винесення рішення Європейським судом з прав людини (далі — Суд) тривало.

До Суду заявник скаржився згідно зі ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), стверджуючи, що його піддали катуванню працівники міліції та що за його скаргами не було проведено ефективного розслідування.

Зважаючи на висновки лікарів щодо часу подіяння тілесних ушкоджень (що збігався з часом перебування заявника під вартою), а також з огляду на відсутність доказів можливості подіяння цих ушкоджень до його затримання або після звільнення, Суд дійшов висновку, що ушкодження були заподіяні заявнику під час його перебування під контролем держави. Отже, за відсутності обґрунтованих пояснень щодо їх виникнення в цей період держава-відповідач має нести відповідальність за порушення своїх зобов'язань згідно зі ст. 3 Конвенції.

Розслідування за скаргами заявника про погане поведіння Суд визнав неефективним у зв'язку зі значною затримкою при порушенні кримінальної справи, нехтуванням твердженнями заявника про незабезпечення безсторонності розгляду його скарг внаслідок їх розгляду прокуратурою тієї області, де працювали причетні до справи працівники міліції, а також у зв'язку з неодноразовим поверненням справи на додаткове розслідування.

Заявник також скаржився за пунктом 1 (с) і пунктом 3 ст. 5 Конвенції, що його затримання було незаконним і що він не мав доступу до суду відразу після затримання. Розглянувши справу, Суд зазначив, що органи державної влади при затриманні та під час тримання заявника під вартою діяли недобросовісно, оскільки адміністративний арешт заявника використовувався з метою підтвердження підозри щодо причетності заявника до інших, не пов'язаних із підставою арешту злочинів, і, у разі встановлення обґрунтованості цієї підозри, забезпечення його участі у відповідному провадженні. Заявнику не були забезпечені його процесуальні права як підозрюва-

ного. Такі дії не сумісні з принципом юридичної визначеності, а тому є порушенням пункту 1 (с) ст. 5 Конвенції.

Суд також встановив, що заявник тримався під вартою в якості підозрюваного більше шести днів, не маючи доступу до суду, що є порушенням пункту 3 ст. 5 Конвенції.

Розглянувши справу, Суд одногласно:

«1. Приєднує до розгляду справи по суті заперечення Уряду щодо невичерпання національних засобів юридичного захисту та відхиляє їх після розгляду;

2. Оголошує заяву прийнятною;

3. Постановляє, що у цій справі мало місце порушення матеріального аспекту ст. 3 Конвенції;

4. Постановляє, що у цій справі мало місце порушення процесуального аспекту ст. 3 Конвенції;

5. Постановляє, що у цій справі мало місце порушення пункту 1 (с) ст. 5 Конвенції;

Також С.І. обвинувачувався у тому, що 20 листопада 2009 р., керуючи автомобілем і рухаючись із подвір'я будинку, порушив вимоги підпункту 2.3 (б), 10.2 Правил дорожнього руху, внаслідок чого зіткнувся з моторолером під керуванням С.Т., який рухався, не порушуючи цих Правил. Внаслідок ДТП водій моторолера С.Т. отримав тілесні ушкодження середньої тяжкості з тривалим розладом здоров'я.

Звільняючи С.І. від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК, суд вказав, що злочини ним вчинені вперше і належать до злочинів невеликої тяжкості, що він примирився з потерпілими Ф.В. і С.Т., а заподіяну шкоду відшкодував потерпілим у повному обсязі.

У касаційному поданні перший заступник прокурора Волинської області порушив питання про скасування постанови суду у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону і направленням матеріалів справи на новий судовий розгляд. Він послався на те, що С.І. вчинив два злочини невеликої тяжкості, які утворюють реальну сукупність, тому суд не мав права закрити провадження у справі на підставі ст. 46 КК і ст. 8 КПК, оскільки це можливо лише в кримінальних справах щодо особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, а С.І. вчинив два злочини в різний час і не може вважатися таким, що вчинив злочин уперше.

6. Постановляє, що у цій справі мало місце порушення пункту 3 ст. 5 Конвенції;

7. Постановляє:

(а) упродовж трьох місяців від дня, коли це рішення стане остаточним відповідно до пункту 2 ст. 44 Конвенції, держава-відповідач має виплатити заявнику 10 000 євро на відшкодування моральної шкоди з урахуванням будь-якого податку, який може бути стягнуто із зазначеної суми; ця сума має бути конвертована в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу;

(б) зі спливом зазначеного тримісячного строку і до остаточного розрахунку на цю суму нараховуватиметься простий відсоток (*simple interest*) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати; плюс три відсоткові пункти.

8. Відхиляє решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції».

Рішення у кримінальних справах

(Закінчення. Початок ухвали на с. 11)

С. подав заперечення на касаційне подання, вважаючи, що суд порушень не допустив.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, зазначені у поданні, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що подання підлягає задоволенню з таких підстав.

Як убачається з матеріалів справи С.І. вчинив два злочини невеликої тяжкості, передбачені ч. 1 ст. 286 і ч. 1 ст. 296 КК.

Відповідно до ч. 1 ст. 33 КК зазначені злочини складають сукупність злочинів, кожен із яких має самостійний склад, який передбачений різними статтями КК і які вчинені в різний час.

Згідно з матеріалами справи злочини С.І. вчинив 18 і 20 листопада 2009 р.

Відповідно до ч. 1 ст. 46 КК звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості.

Суд не врахував зазначених вимог закону і необгрунтовано звільнив С.І. від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК, вказавши про вчинення ним двох злочинів невеликої тяжкості вперше.

Оскільки при звільненні С.І. від кримінальної відповідальності суд неправильно застосував закон, то постанову Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 12 березня 2010 р. щодо С.І. скасували, а справу направили на новий судовий розгляд.

Я.М. Романюк,
суддя Верховного Суду
України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

Summary

The article examines complex issues arising in domestic judicial practice during consideration of cases on civil-law agreements in which obligations are denominated in a foreign currency. The author analyses relevant provisions of Ukrainian legislation in force and proposes to introduce changes for its improvement

Цивільно-правові договори, у яких зобов'язання виражені в іноземній валюті, та проблеми, пов'язані з їх виконанням

Інфляційні процеси, які супроводжують перехід економіки України до ринкових відносин, призвели до знецінення національної грошової одиниці. Щоб не потрапити в скрутне, а то й катастрофічне становище, громадяни та юридичні особи укладають договори, в яких грошове зобов'язання виражають в іноземній валюті. Однак внаслідок світової фінансової кризи, яка не оминула й фінансову систему України, курс іноземної валюти різко зріс, а рівень доходів громадян і підприємств знизився. Цим пояснюється істотне зростання кількості судових спорів щодо виконання договорів, у яких грошове зобов'язання виражене в іноземній валюті. Новизна таких спорів і недосконалість законодавчої бази стали причинами неоднакового трактування й застосування судами норм права, які регулюють відносини, що впливають із таких договорів. Написання цієї статті є спробою знайти відповіді на складні питання, які виникли в судовій практиці під час розгляду справ зазначеної категорії.

Законодавче визначення поняття «іноземна валюта» міститься в Декреті Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» (далі — Декрет). Відповідно до ст. 1 Декрету іноземна валюта — це іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу. У цій статті Декрету іноземну валюту віднесено до валютних цінностей.

Як зазначено в ст. 193 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), порядок вчинення правочинів з валютними цінностями встановлюється законом. Таким законом є Декрет.

За змістом статей 1, 2 Декрету резиденти (фізичні особи, які мають постійне місце проживання на території України; юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи, з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законів України) мають право бути власниками

валютних цінностей і здійснювати валютні операції (тобто операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності) з урахуванням обмежень, встановлених цим Декретом та іншими актами валютного законодавства України.

Торгівля іноземною валютою на території України здійснюється через уповноважені банки та інші фінансові установи, що одержали ліцензію на торгівлю іноземною валютою Національного банку України

Отже, чинним законодавством не заборонено перебування у власності громадян іноземної валюти, і вони як власники можуть володіти, користуватися і розпоряджатися нею на власний розсуд та вчиняти щодо неї будь-які дії, які не суперечать закону (частини 1, 2 ст. 319 ЦК України).

Іноземна валюта може бути предметом договору дарування, пожертви, передачі за заповітом або отримання у спадщину, отримання та повернення позики, кредиту, депозиту, сплати сум процентів і штрафних санкцій за цими договорами, внесення грошових коштів на банківські рахунки і їх отримання з банківських рахунків. При цьому, як зазначив О.П. Печений, разом із законодавчо закріпленою презумпцією правомірності набуття права власності (ч. 2 ст. 328 ЦК України) це дає право констатувати, що будь-які валютні цінності, які є у власності особи, вважаються набутими правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або не встановлено рішенням суду. Відповідно до цієї презумпції для вчинення правочину з валютними цінностями, у тому числі й нотаріального посвідчення, джерела і підстави походження валютних цінностей до уваги не беруться і нотаріусом не перевіряються¹.

Торгівля іноземною валютою на території України здійснюється через уповноважені банки та інші фінансові установи, що одержали ліцензію на торгівлю іноземною валютою Національного банку України. Фізичні особи мають право купувати іноземну валюту в таких банках та фінансових установах або за їх посередництвом у інших фізичних осіб (ст. 6 Декрету). Без обмежень здійснюються між резидентами і такими уповноваженими банками та фінансовими установами валютні операції, пов'язані з

наданням і поверненням кредитів, позик, отриманням і поверненням депозитів. Російський вчений Л.А. Лунц, який найбільш повно в юридичній літературі радянського періоду дослідив поняття «гроші» і «грошові зобов'язання», їх природу, структуру, а також співвідношення між поняттями «платіжний засіб» і «законний платіжний засіб», договори, в яких іноземна валюта є товаром, називав валютними договорами².

Однак іноземна валюта як гроші у випадках і в порядку, встановлених законом, може використовуватися і як засіб платежу (ч. 2 ст. 192 ЦК України). Це допускається у розрахунках між резидентами і нерезидентами (фізичними особами, які мають постійне місце проживання за межами України, та юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не зареєстровані як юридичні особи, з місцезнаходженням за межами України) в межах торговельного обороту. Такі розрахунки здійснюються лише через уповноважені банки (комерційні банки, офіційно зареєстровані на території України, що мають ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій, а також валютного контролю за операціями своїх клієнтів) (ст. 7 Декрету). Розрахунки іноземною валютою між резидентами заборонені. Вони допускаються лише в магазинах безмитної торгівлі, а також під час реалізації товарів на шляху руху транспортних засобів при міжнародних перевезеннях.

Одні суди вважають, що національний суд має право ухвалювати рішення лише в національній валюті, оскільки лише вона є законним платіжним засобом на території держави. Інші — дотримуються такої думки: якщо предметом договору була іноземна валюта, то саме її суд повинен стягнути у разі спору

У судовій практиці виникла проблема щодо з'ясування того, чим є іноземна валюта в договорах позики, кредиту, депозиту — товаром чи засобом платежу за грошовим зобов'язанням, та у зв'язку з цим у чому підлягає стягненню заборгованість за цими договорами — в іноземній валюті чи в гривнях.

Однозначної відповіді на це запитання в судовій практиці немає. Одні суди вважають, що національний суд має право ухвалювати рішення лише в національній валюті, оскільки лише вона є законним платіжним засобом на території держави. Як зазначає суддя

¹ Див.: Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. — Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / За ред. проф. І.В. Спасиво-Фатєєвої. — Х., 2010. — С. 162.

² Див.: Лунц Л.А. Денежные обязательства в гражданском и коллизионном праве капиталистических стран // Деньги и денежные обязательства в гражданском праве. — М., 2004. — С. 159.

Вищого арбітражного суду Російської Федерації Л.О. Новосолова, в цьому не можна не побачити старовинного принципу англо-американського права³. І справді, як зауважив Л.А. Лунц, в англо-американському праві примус боржника до реального виконання допускається як виняток. Будь-яке рішення про сплату грошей може бути сформульоване лише у формі наказу сплатити певну суму британської (в США — американської) валюти. У зв'язку з цим за позовом, який впливає із зобов'язання в іноземній валюті, суд не може ухвалити рішення, яке зобов'язує до сплати певної суми в іноземній валюті або до сплати британської (в США — американської) валюти в сумі, еквівалентній певній сумі іноземної валюти: суд сам має перерахувати борг в іноземній валюті так, щоб шерифу було видано наказ стягнути з відповідача точно визначену суму фунтів стерлінгів (в США — доларів)⁴.

Інші суди дотримуються думки, що за змістом договору позики, кредиту чи депозиту поверненню боржником підлягає те, що він отримав. Отже, якщо предметом договору була іноземна валюта, то саме її суд повинен стягнути у разі спору.

Право ухвалювати рішення про стягнення грошової суми в іноземній валюті суд має лише у випадках і в порядку, встановлених законом

Єдності думок щодо цієї проблеми немає і у Верховному Суді України. Так, Пленум Верховного Суду України в п. 14 постанови від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» (далі — постанова Пленуму Верховного Суду України) роз'яснив, що оскільки згідно з ч. 1 ст. 192 ЦК України законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України — гривня, то при задоволенні позову про стягнення грошових сум суди повинні зазначати в резолютивній частині рішення розмір суми, що підлягає стягненню, цифрами і словами у грошовій одиниці України — гривні (з наведенням розрахунків з переведенням іноземної валюти, яка була предметом позики, в українську за курсом, встановленим Національним банком України на день ухвалення рішення). Право ухвалювати рішення про стягнення грошової суми в іноземній валюті

суд має лише у випадках і в порядку, встановлених законом (ч. 2 ст. 192, ч. 3 ст. 533 ЦК України, Декрет). Таку саму позицію висловив і суддя Верховного Суду України Д.Д. Луспенник, зазначаючи, що в разі, якщо договір позики між фізичними особами містить посилання на використання як предмета договору іноземної валюти, то порядок розрахунку має здійснюватись у грошовій одиниці України — гривні⁵.

Разом з тим у проведеному наприкінці 2010 р. Верховним Судом України узагальненні судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин, зроблено висновок, згідно з яким не суперечить законодавству України стягнення заборгованості за кредитним договором чи договором банківського вкладу в іноземній валюті, якщо саме вона надавалась за договором і позивач просить стягнути суму у валюті⁶.

Яскравим прикладом неоднакового застосування судами законодавства, що регулює порядок вирішення спорів про стягнення боргу за договором, предмет якого — іноземна валюта, є така справа.

У серпні 2009 р. публічне акціонерне товариство «АБ «Укргазбанк» звернулося до суду з позовом до позичальника К.Ю. та поручителів К.Л. та К.В. про стягнення солідарно заборгованості за кредитним договором, предметом якого є іноземна валюта. Білоцерківський міськрайонний суд рішенням від 20 листопада 2009 р. позов задовольнив і ухвалив стягнути борг в іноземній валюті. Рішенням апеляційного суду Київської області від 31 березня 2010 р. це рішення було скасовано і ухвалено нове рішення, яким стягнення боргу за кредитним договором здійснено в гривнях у сумі, що становить еквівалент суми боргу в іноземній валюті на час ухвалення судом рішення. Колегія суддів Верховного Суду України як суду касаційної інстанції ухвалою від 18 травня 2011 р. рішення апеляційного суду скасувала, а справу передала на новий апеляційний розгляд. При цьому суд касаційної інстанції вказав, що апеляційний суд не взяв до уваги умови договору, предметом якого є саме іноземна валюта, та не з'ясував правомірності здійснення банком такої валютної операції, що призвело до помилкового висновку про необхідність

³ Див.: Новосолова Л.А. Комментарий Информационного письма Президиума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации от 4 ноября 2002 г. № 70 «О применении арбитражными судами статей 140 и 317 Гражданского кодекса Российской Федерации» // Практика рассмотрения коммерческих споров: Анализ и комментарии постановлений Пленума и обзоров Президиума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. Вып. 3. — М., 2008. — С. 73—74.

⁴ Див.: Лунц Л.А. Знач. праця. — С. 299.

⁵ Див.: Луспенник Д.Д. Договір позики: деякі питання теорії та судової практики // Вісник Верховного Суду України. — 2011. — № 4. — С. 18.

⁶ Див.: Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин. Узагальнення // Вісник Верховного Суду України. — 2010. — № 11. — С. 31—32.

стягнення боргу в гривневою еквіваленті суми боргу в іноземній валюті⁷.

Водночас у юридичній літературі з приводу цієї проблеми спостерігається однаковий підхід. Так, видатний російський вчений XIX ст. Д.І. Мейер зауважив, що гроші можуть бути предметом зобов'язання як речі, визначені індивідуальними ознаками, хоча це трапляється рідко (наприклад, монета як нумізматычна цінність). У такому разі виконання зобов'язання зводиться до передачі саме цієї індивідуально визначеної монети. В інших випадках гроші як засіб платежу є речами, визначеними родовими ознаками, і не має значення, якими саме купюрами чи монетами буде виконане грошове зобов'язання. Однак при цьому існує обмеження, відповідно до якого сплата грошей має бути здійснена російськими державними грошима⁸.

У законодавстві більшості країн за аналогією до зобов'язань в іноземній валюті застосовують норми, встановлені для тих грошових зобов'язань, за якими платіж обумовлений у грошових знаках країни

Подібні роз'яснення дають автори коментаря сучасного Цивільного кодексу Республіки Польщі⁹.

У зв'язку з використанням іноземної валюти у внутрішньому обороті країни Л.А. Лунц зауважив, що іноземна валюта за загальним правилом не належить до грошових знаків у юридичному розумінні: вона не є нормальним знаряддям обігу країни. У законодавстві більшості країн за аналогією до зобов'язань в іноземній валюті застосовують норми, встановлені для тих грошових зобов'язань, за якими платіж обумовлений у грошових знаках країни. Однак закон не охоплює такого виду договорів: за загальним правилом у західноєвропейському праві боржнику дозволяється замість іноземної валюти, яка становить предмет зобов'язання, здійснити платіж грошовими знаками, які перебувають в обігу у місці платежу. Ця пільга для боржників, яка походить із часів середньовіччя, пояснюється тенденцією всіх урядів по змозі вилучити іноземні гроші зі сфери обігу¹⁰. При виконанні судових рішень за зобов'язаннями в іноземній валюті кредитор не може отримати зазначену в договорі суму іноземною валютою. Майно боржника, що є джерелом задоволення кредиторських претензій, за загальним правилом може бути

перетворене лише на грошові знаки, які є в обігу країни, до того ж наділені законною платіжною силою. Кредитор отримує взамін обумовленою в договорі іноземної валюти її ціну¹¹.

Незважаючи на те, що іноземна валюта у внутрішньому грошовому обороті не визнається грошима, Л.А. Лунц зазначив, що у всіх правових системах зобов'язання сплатити іноземну валюту (оскільки таке зобов'язання взагалі допускається законом) обговорюється за правилами, встановленими для грошових зобов'язань. До такого зобов'язання, зокрема, застосовується правило про проценти, про місце виконання грошового зобов'язання і багато інших норм, які стосуються грошових зобов'язань взагалі¹².

Якщо грошове зобов'язання певним чином виражене в іноземній валюті, у складі такого грошового зобов'язання в юридичній літературі зазвичай виокремлюють два взаємопов'язаних елементи: валюту боргу і валюту платежу. Валюту боргу розуміють як грошові одиниці, в яких нарахована сума зобов'язання (що дає змогу визначити її вартісне значення); а валюту платежу — як грошові знаки, що є засобом погашення грошового зобов'язання і в яких має відбуватися їх фактичне виконання¹³.

Такої позиції дотримуються і сучасні російські та українські вчені-юристи. Так, на думку російського цивіліста В.В. Вітрянського, у договорі грошової позики сума позики може бути виражена як у рублях, так і в іноземній валюті або тільки в іноземній валюті. В останньому випадку, якщо договір позики укладено між російськими резидентами, його виконання позичальником має здійснюватися в рублях¹⁴.

Український науковець Т.В. Боднар зазначила: «Згідно з ч. 1 ст. 524 ЦК України зобов'язання має бути виражене у грошовій одиниці України — гривні. Ця вимога цивільного закону ґрунтується на положенні ст. 99 Конституції України, згідно з якою грошовою одиницею України є гривня»¹⁵. Вона стверджує, що передбачену ч. 2 ст. 524 ЦК України норму, яка надає сторонам право визначати грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті, «слід розуміти лише як надання сторонам зобов'язання права визначати його грошовий еквівалент в іноземній

¹¹ Див.: Лунц Л.А. Знач. праця. — С. 139.

¹² Див.: Там само. — С. 159.

¹³ Див.: Там само. — С. 160.

¹⁴ Див.: Вітрянский В.В. Договор займа: общие положения и отдельные виды договора. — М., 2004. — С. 162.

¹⁵ Боднар Т.В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: Монографія. — К., 2005. — С. 194.

⁷ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15969170>

⁸ Див.: Мейер Д.И. Русское гражданское право: в 2 ч. — М., 2003. — Ч. 2. — С. 466—470.

⁹ Див.: Kodeks cywilny. Komentarz. Redaktor prof. Edward Gniewek. — Warszawa, 2008. — С. 111, 549, 550.

¹⁰ Див.: Лунц Л.А. Деньги и денежные обязательства. Юридическое исследование // Деньги и денежные обязательства в гражданском праве. — М., 2004. — С. 137.

валюти, а не як дозвіл у всіх без винятку випадках здійснювати розрахунки (платежі) в іноземній валюті. Такий висновок впливає з порівняльного аналізу норм статей 524 і 533 ЦК України, в яких йдеться про валюту виконання грошового зобов'язання»¹⁶. Згідно з ч. 3 ст. 533 ЦК України використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом. Таку саму думку, водночас наводячи відповідний приклад із судової практики, висловлює й І.С. Канзафарова¹⁷.

Саме така судова практика заохочується в Російській Федерації (РФ), свідченням чого є ряд прикладів, наведених у підготовленому суддею Вищого арбітражного суду РФ С.В. Сарбашем збірнику арбітражної практики у цивільних справах¹⁸.

У Республіці Білорусь згідно зі ст. 298 Цивільного кодексу цієї країни використання іноземної валюти як засобу платежу також допускається лише у випадках, порядку і на умовах, встановлених законодавством.

Якщо предметом договору між резидентами України є іноземна валюта як річ, визначена родовими, а не індивідуальними ознаками, а передача іноземної валюти на виконання договору спрямована на погашення грошового боргу, то воно має бути виконане у гривнях

Як пояснює Л.О. Новосьолова, держава так вчиняє з метою захисту національної валюти¹⁹.

Отже, якщо предметом договору між резидентами України є іноземна валюта як річ, визначена родовими, а не індивідуальними ознаками, а передача іноземної валюти на виконання договору спрямована на погашення грошового боргу, то воно має бути виконане у гривнях. Оскільки ж виконання такого зобов'язання зводиться до сплати грошей, а зобов'язання, пов'язані зі сплатою грошей, за визначенням О.С. Йоффе, є грошовими зобов'язаннями²⁰, то в разі його порушення мають застосуватися передбачені ч. 2 ст. 625 ЦК України проценти річних. Нараховувати їх

потрібно у валюті боргу — іноземній валюті, однак сплачувати у валюті платежу — гривнях.

З цього приводу Д.В. Добрачов, цитуючи Л.О. Новосьолову, зазначає, що в разі, якщо зобов'язання пов'язане не лише з простою передачею грошей, а така передача грошей спрямована на погашення грошового боргу, то таке зобов'язання є грошовим. Інакше воно не може бути визнане грошовим зобов'язанням²¹.

Якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом

На усунення негативних наслідків інфляції спрямоване і запроваджене в ч. 2 ст. 524 ЦК України правило, відповідно до якого сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті. Цьому правилу відповідає положення ч. 2 ст. 533 ЦК України, відповідно до якого в разі, якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом. Під іншим порядком у цій статті мається на увазі порядок і дата визначення курсу валюти. У законодавстві України в цій нормі допущено нечіткість (у ч. 2 ст. 298 Цивільного кодексу Республіки Білорусь порядок визначено чітко).

Така норма закону має велике практичне значення для отримання кредитором повного відшкодування. Наприклад, якщо предметом договору позики була сума 5 тис. грн, що, як зазначили сторони в договорі, становить 1 тис. доларів США на день його укладення, то поверненню підлягає сума в гривнях, яка на день фактичного повернення боргу позичальником становитиме еквівалент 1 тис. доларів США. У такому разі, якщо порушено грошове зобов'язання, передбачені ч. 2 ст. 625 ЦК України інфляційні втрати, на мою думку, стягненню не підлягають, оскільки втрати від знецінення національної валюти внаслідок інфляції відновлені еквівалентом іноземної валюти, а передбачені

¹⁶ Боднар Т.В. Знач. праця. — С. 194.

¹⁷ Див.: Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 ч. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. — К., 2004. — Ч. 2. — С. 25—27.

¹⁸ Див.: Сарбаш С.В. Арбитражная практика по гражданским делам: Конспективный указатель по тексту Гражданского кодекса Российской Федерации. Т. 1. — М., 2006. — С. 410—412.

¹⁹ Див.: Новосьолова Л.А. Знач. праця. — С. 77.

²⁰ Див.: Иоффе О.С. Избранные труды: в 4 т. Т.3. Обязательственное право. — СПб., 2004. — С. 134.

²¹ Див.: Добрачов Д.В. Взыскание основного денежного долга и убытков в гражданском праве России. — М., 2010. — С. 16.

цією ж нормою проценти річних як санкція за порушення грошового зобов'язання мають бути стягнуті.

Зазначене вище правило щодо визначення грошового еквівалента зобов'язання в іноземній валюті — новела українського цивільного законодавства, та її давно і з успіхом застосовують у РФ (ч. 2 ст. 317 Цивільного кодексу РФ; далі — ЦК РФ)²². Президія Вищого арбітражного суду РФ роз'яснила це положення в Інформаційному листі від 4 листопада 2002 р. № 70 «Про застосування арбітражними судами статей 140 і 317 Цивільного кодексу Російської Федерації» (далі — Інформаційний лист), у п. 3 якого зазначено, що відповідно до п. 2 ст. 317 ЦК РФ в грошовому зобов'язанні може бути передбачено, що воно підлягає оплаті в рублях у сумі, еквівалентній певній сумі в іноземній валюті.

На практиці суди, як правило, суму заборгованості в гривнях визначають на дату ухвалення рішення

У разі, коли в договорі грошове зобов'язання виражене в іноземній валюті без вказівки про його оплату в рублях, суду слід розцінити таку договірну умову як передбачену п. 2 ст. 317 ЦК РФ, за умови, що при тлумаченні договору суд не дійде іншого висновку.

Якщо в договорі зазначено, що грошове зобов'язання виражається і оплачується в іноземній валюті, однак з огляду на правила валютного законодавства таке зобов'язання не може бути виконане в іноземній валюті, то таку договірну умову суд також має розглядати як передбачену п. 2 ст. 317 ЦК РФ, якщо тільки при тлумаченні договору суд не дійде іншого висновку.

Визнання судом недійсною умови договору, згідно з якою грошове зобов'язання визначене в іноземній валюті, не тягне визнання недійсним усього договору, якщо можна припустити, що договір було б укладено і без цієї умови.

У п. 9 Інформаційного листа роз'яснено, що законні й договірні проценти на суму грошового зобов'язання, визначеного відповідно до п. 2 ст. 317 ЦК РФ, нараховуються на суму в іноземній валюті, виражаються в цій валюті і стягуються в рублях за правилами п. 2 ст. 317 ЦК РФ.

Аналогічні правила суд застосовує при нарахуванні та стягненні неустойки щодо грошового зобов'язання, вираженого відповідно до п. 2 ст. 317 ЦК РФ.

Згідно з роз'ясненнями, що містяться в Інформаційному листі, умова про оплату грошового зобов'язання в рублях у сумі, еквівалентній певній сумі в іноземній валюті, може бути встановлена законом або угодою сторін не лише стосовно договірних, але і стосовно позадоговірних зобов'язань (п. 7 Інформаційного листа)²³.

У коментарі до Інформаційного листа Л.О. Новосолова зазначила, що такі роз'яснення надані з метою збереження стабільності й забезпечення сталості цивільного обороту²⁴.

І таке нововведення в законі, і роз'яснення суддів РФ щодо нього є цілком логічними та виправданими в сучасних умовах і заслуговують на те, щоб їх перейняти й активніше використовувати у правозастосовній практиці нашої держави, оскільки, як свідчить вітчизняна судова практика, в Україні положення ч. 2 ст. 524 та ч. 2 ст. 533 ЦК України застосовуються вкрай рідко.

Складні питання виникають і під час застосування законодавства про виконання грошових зобов'язань, виражених в іноземній валюті. Насамперед це стосується випадків, коли іноземна валюта є лише валютою боргу, а валюта платежу має бути виражена у гривнях. Проблема полягає у правильності визначення курсу валюти, за яким має здійснюватися перерахунок грошового боргу, вираженого в іноземній валюті, у гривню.

На перший погляд, ця проблема вирішена в самій ч. 2 ст. 533 ЦК України, згідно з якою сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом іноземної валюти на день платежу. Однак, на що також звернула увагу Л.О. Новосолова²⁵, оскільки платіж ще не здійснено, ні кредитор, ні суд не можуть визначити розмір заборгованості на момент майбутнього фактичного платежу, як це передбачено в зазначеній вище нормі.

На практиці суди, як правило, суму заборгованості в гривнях у таких випадках визначають на дату ухвалення рішення. Та якщо після ухвалення судового рішення вартість валюти боргу до гривні зростатиме, що трапляється нерідко, кредитор не зможе отримати повного відшкодування, що до того ж спонукатиме

²³ Див.: Информационное письмо Президиума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации от 4 ноября 2002 г. № 70 «О применении арбитражными судами статей 140 и 317 Гражданского кодекса Российской Федерации» // Сборник постановлений Пленумов Верховного Суда и Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации по гражданским делам / сост. д-р юрид. наук, проф. А.П. Сергеев. — 4-е изд., перераб. и доп. — М., 2008. — С. 331—333.

²⁴ Див.: Новосолова Л.А. Знач. праця. — С. 85.

²⁵ Див.: Там само. — С. 88.

²² Див.: Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации части первой (постатейный) / Отв. ред. О.Н. Садилов. — М., 2005. — XXXVIII. — С. 800.

боржника зволікати з погашенням боргу з надією на знецінення валюти платежу — гривні. Як приклад можна навести справу за позовом Б. до С., в якій суд установив, що через злісне ухилення боржниці С. від виконання рішення суду про стягнення в гривневому еквіваленті суми боргу за договором позики іноземної валюти ухвалене в грудні 2002 р. рішення фактично було виконане лише в квітні 2007 р., що і спонукало кредитора Б. до звернення з новим позовом до суду, оскільки одержана нею за судовим рішенням сума далеко не компенсувала суми, переданої нею відповідачці С. за договором позики іноземної валюти ²⁶.

У резолютивній частині рішення, зокрема, має бути зазначено розмір грошових сум, присуджених сторонам

У такій ситуації кредитор повинен вимагати відшкодування збитків, завданих простроченням сплати боргу, зокрема й у вигляді збитків від знецінення валюти платежу в період прострочення, за яке відповідальним є боржник. Ці збитки мають визначатися як різниця між сумою в гривнях за курсом на день ухвалення рішення і сумою в гривнях за курсом на момент фактичного платежу.

Подібні роз'яснення дав Пленум Верховного Суду України в абз. 5 п. 9 постанови від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди». Як варіант такий вихід із зазначеної ситуації, яка на практиці трапляється доволі часто, пропонує і Л.О. Новосьолова ²⁷.

Вищий арбітражний суд РФ в п. 11 Інформаційного листа пропонує інший варіант: при задоволенні судом вимог про стягнення грошових сум, які відповідно до п. 2 ст. 317 ЦК РФ підлягають сплаті в рублях у сумі, еквівалентній визначеній сумі в іноземній валюті. У резолютивній частині судового акта має міститися:

- вказівка про сплату суми, яка стягується, в рублях, і розмір суми в іноземній валюті з точним найменуванням цієї валюти;
- ставка процентів і (або) розмір неустойки, нарахованих на цю суму; дата, з якої

здійснюється їх нарахування, і день, по який вони мають нараховуватися;

– точне найменування органу (юридичної особи), що встановлює курс, на підставі якого має здійснюватися перерахунок іноземної валюти в рублі;

– зазначення моменту, на який має визначитися курс для перерахунку іноземної валюти в рублі ²⁸.

Такий спосіб вирішення зазначеної проблеми найбільш повно враховує як мету зазначення в договорі валютного застереження, так і норму закону, яка встановлює правило про необхідність визначення гривневого еквівалента

саме на день фактичного платежу. Однак, на що також звернула увагу Л.О. Новосьолова ²⁹, оскільки в такому разі точного розміру

стягнення резолютивна частина рішення суду не містить, це неодмінно спричинить значні труднощі при його виконанні. Хоча цивільний процесуальний закон формально не вимагає, щоб у рішенні про стягнення грошової суми вона була твердо встановлена, разом з тим, як зазначено в п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України, резолютивна частина рішення повинна мати вичерпні, чіткі, безумовні й такі, що впливають зі встановлених фактичних обставин, висновки. У ній, зокрема, має бути зазначено розмір грошових сум, присуджених сторонам. Інакше державному виконавцю для визначення суми стягнення необхідно буде зробити розрахунок за курсом на день (або й на кілька днів) платежу. Тимчасом Законом від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» на державного виконавця такого обов'язку не покладено, як і не визначено порядку виконання рішень судів, що передбачають проведення розрахунку сум, які підлягають стягненню. Для розв'язання проблеми, на мою думку, потрібно внести до цього Закону відповідні зміни: встановити порядок виконання зазначених судових рішень і покласти на державного виконавця обов'язок робити такий розрахунок.

²⁶ Див.: Информационное письмо Президиума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации от 4 ноября 2002 г. № 70 «О применении арбитражными судами статей 140 и 317 Гражданского кодекса Российской Федерации». — С. 331—333.

²⁷ Див.: Новоселова Л. А. Знач. праж. — С. 88—89.

²⁸ Див.: Новоселова Л. А. Знач. праж. — С. 90—91.

²⁶ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15969016>

²⁷ Див.: Новоселова Л. А. Знач. праж. — С. 88—89.

М.О. Легенченко,
юрист комунального підприємства «Бюро обліку майнових прав та діяльності з нерухомістю»,
м. Дніпропетровськ

Summary

The article analyses notion of “new thing creation” and “administration of integral improvements of a thing” applied regarding legal relationship connected with leasehold state and municipal property. The author examines rules of domestic legislation, which regulate these legal relations as well as practice of the courts when deciding disputes on acquisition of the ownership of leasehold improved property

Особливості створення нової речі у процесі здійснення невід’ємних поліпшень орендованого майна

В Україні дедалі частіше трапляються випадки позаприватизаційного набуття приватними особами права власності на державне та комунальне майно, що перебуває у них в оренді. Зробивши ремонт приміщень, орендарі звертаються до суду з позовними вимогами про визнання за собою права власності на підставі положень законодавства щодо створення нової речі та набуття на неї прав власника.

Відсутність у вітчизняному законодавстві чіткого визначення поняття «новостворене нерухоме майно» і труднощі з розмежуванням на практиці понять «нова річ» та «невід’ємні поліпшення» зумовили написання цієї статті. Автор уже звертав увагу на аспекти окресленої проблеми і запропонував способи прокурорського реагування щодо запобігання подібним посяганням¹.

Невід’ємні поліпшення орендованого майна — здійснені орендарем заходи, спрямовані на покращення фізичного (технічного) стану орендованого майна та (або) його споживчих якостей, відокремлення яких призведе до зменшення його ринкової вартості

Деякі положення законодавчої бази з цього питання неоднозначні. Оскільки оренда державного та комунального майна — різновид майнового найму, то застосуванню підлягають норми Закону від 10 квітня 1992 р. № 2269-ХІІ «Про оренду державного та комунального майна» (далі — Закон № 2269-ХІІ), Цивільного та Господарського кодексів України (далі — ЦК і ГК відповідно).

Згідно з п. 2 Методики оцінки майна (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1891) невід’ємні поліпшення орендованого майна — здійснені орендарем заходи, спрямовані на покращення фізичного (технічного) стану орендованого майна та (або) його споживчих якостей, відокремлення яких призведе до зменшення його ринкової вартості.

За змістом положень статей 331, 332 ЦК право власності на нову річ, яка виготовлена (створена) особою, набувається нею, якщо інше не встановлено договором або законом. У статтях 773, 778 цього Кодексу зазначено, що наймач може поліпшити річ, яка є предметом договору найму, лише за згодою наймодавця. Якщо в результаті поліпшення, зробленого за згодою наймодавця, створена нова річ, наймач стає її співвласником. Згідно з ч. 4 ст. 23 Закону № 2269-ХІІ, якщо в результаті поліпшення, зробленого орендарем за згодою орендодавця, створена нова річ, орендар стає її власником у частині необхідних витрат на поліпшення, якщо інше не передбачено договором оренди.

¹ Див.: Легенченко М.О., Твардієвич Т.В. Особливості прокурорського реагування на випадки позаприватизаційних схем вибуття комунального майна // Вісник прокуратури. — 2011. — № 2. — С. 24—28.

Водночас відповідно до частин 3 та 5 ст. 778 ЦК, якщо поліпшення речі зроблено за згодою наймодавця, наймач має право на відшкодування вартості необхідних витрат або на зарахування їх вартості в рахунок плати за користування річчю; якщо наймач без згоди наймодавця зробив поліпшення, які не можна відокремити без шкоди для речі, він не має права на відшкодування їх вартості. Згідно зі ст. 27 Закону № 2269-ХІІ вартість поліпшень орендованого майна, зроблених орендарем без згоди орендодавця, які не можна відокремити без шкоди для майна, компенсації не підлягає. У ст. 345 ЦК встановлено набуття права власності фізичних та юридичних осіб на комунальне майно у порядку приватизації.

Із зазначеного випливає, що принципово важливо враховувати відмінність між поняттями «створення нової речі» та «здійснення невід'ємних поліпшень». Так, у разі створення нової речі (ч. 4 ст. 778 ЦК, ч. 4 ст. 23 Закону № 2269-ХІІ) орендар має право претендувати на право власності на об'єкт, а якщо він здійснив невід'ємні поліпшення (ремонт) нерухомого майна, яке перебуває у нього в оренді, то за ч. 3 ст. 778 ЦК вправі розраховувати лише на відшкодування вартості необхідних витрат або на зарахування їх вартості в рахунок плати за користування річчю.

Це має вирішальне значення у судових справах за позовами орендарів державного та комунального майна з огляду на предмет позовних вимог — визнання власником (співвласником) орендованого об'єкта.

Вибуття державного та комунального майна до його орендарів відбувається таким чином. Орендар робить ремонт переданого йому в оренду об'єкта нерухомості (невід'ємні поліпшення); подає позовну заяву до господарського суду із посиланням на проектну документацію будівельних робіт і дані інвентаризації щодо значного поліпшення об'єкта оренди; під час розгляду справи проводиться будівельна експертиза, яка підтверджує суттєві матеріальні вкладення орендаря та їх процентне співвідношення до початкової (зазвичай балансової) вартості об'єкта; судовим рішенням визнається право власності орендаря на об'єкт як такий, що після ремонту значно змінився (внаслідок проведеної реконструкції змінилися його характерні ознаки) і являє собою нову річ.

З огляду на викладене слід з'ясувати значення поняття «нова річ» та особливості її створення,

врахувавши положення чинного законодавства і судову практику.

Згідно зі ст. 179 ЦК річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Об'єктами переробки в ЦК визначено річ і матеріал.

Відповідно до ч. 1 ст. 332 ЦК, в якій ідеться про набуття права власності на перероблену річ, переробкою є використання однієї речі (матеріалу), в результаті чого створюється нова річ.

Як зазначено в науково-практичному коментарі ЦК, таке визначення відображає сутність виробництва, оскільки саме у процесі виробництва з одних речей створюються інші (нові) речі. Визначальною ознакою переробки є факт створення нової речі в результаті докладання зусиль і праці однієї особи до речей або матеріалів, які належать іншій особі².

Власник матеріалу, який набув право власності на виготовлену з нього річ, зобов'язаний відшкодувати вартість переробки особі, яка її здійснила. Особа, яка самочинно переробила чужу річ, не набуває право власності на нову річ і зобов'язана відшкодувати власникові матеріалу його вартість

Переробку (специфікацію) визначають як один із способів набуття права власності (розд. І кн. III ЦК). Набуття права власності на перероблену річ визначено у ст. 334 ЦК.

За загальним правилом право власності на перероблену річ належить особі, яка є власником матеріалу. У ст. 332 ЦК зазначено, що власник матеріалу, який набув право власності на виготовлену з нього річ, зобов'язаний відшкодувати вартість переробки особі, яка її здійснила. Особа, яка самочинно переробила чужу річ, не набуває право власності на нову річ і зобов'язана відшкодувати власникові матеріалу його вартість. Якщо вартість переробки і створеної нової речі істотно перевищує вартість матеріалу, право власності на нову річ набуває особа, яка здійснила таку переробку, за умови, що відшкодує власникові матеріалу моральну шкоду.

Отже, законодавець пов'язує момент виникнення нової речі саме зі зміною фізичних характеристик об'єкта переробки — іншої речі або матеріалу. Прикладом є створення справді нової речі з сировини: будівництво об'єктів з матеріалів (будівля з цегли), виробництво з сировини (дошки з лісу), художній витвір (фарба на полотні), переробка.

Водночас здійснення орендарем переобладнання нежитлових приміщень під певний вид

² Див.: Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар/ За заг. ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонів, Н.Ю. Голубевої. — 3-тє вид. — К., 2010. — С. 217.

діяльності жодним чином не змінює будівельних габаритів об'єктів, а тому не створює нову річ. В іншому разі будь-який орендар вправі наголошувати на факті створення нової речі залежно від того, для якого виду діяльності він узяв приміщення (казино, майстерня, перукарня тощо).

Проведення перепланування і реконструкції внутрішніх приміщень у ході капітального ремонту в межах капітальної будівлі не створює нову річ, а лише її поліпшує

Згідно з листом Державного комітету України з будівництва та архітектури від 30 квітня 2003 р. № 7/7-401 «Щодо віднесення ремонтно-будівельних робіт до капітального та поточного ремонтів» капітальний ремонт будівлі — комплекс ремонтно-будівельних робіт, який передбачає заміну, відновлювання та модернізацію конструкцій і обладнання будівель у зв'язку з їх фізичною зношеністю та руйнуванням, поліпшення експлуатаційних показників, а також покращання планування будівлі і благоустрою території без зміни будівельних габаритів об'єкта.

Таким чином, у результаті проведення ремонту основні властивості орендованих приміщень не змінюються, а тому унеможливується висновок про створення орендарем нової речі.

Проведення перепланування і реконструкції внутрішніх приміщень у ході капітального ремонту в межах капітальної будівлі не створює нову річ, а лише її поліпшує³.

Положення щодо новоствореної речі не застосовуються до правовідносин оренди державного та комунального майна, оскільки сама лише обставина збільшення вартості орендованого майна не може бути достатньою підставою для висновку про створення нової речі

Відповідно до змісту ст. 332 ЦК нова річ створюється лише внаслідок переробки попередньої речі шляхом її використання як матеріалу. Отже, проведення капітального ремонту, внутрішнє перепланування, переобладнання приміщення, у тому числі надання об'єкту нового функціонального призначення в межах існуючої капітальної будівлі не може призвести до створення нової речі⁴.

Положення щодо новоствореної речі не застосовуються до правовідносин оренди державного та комунального майна, оскільки сама лише обставина збільшення вартості орендованого

майна не може бути достатньою підставою для висновку про створення нової речі⁵.

Поліпшення майна означає проведення в ньому таких змін, завдяки яким значно зростає вартість майна, а також його корисність порівняно зі станом, у якому воно було до передачі його наймачу, без зміни функціонального призначення речі. А капітальний ремонт — це комплекс робіт, під час проведення яких змінюються або відновлюються основні частини, деталі або механізми речі (а не окремі їх частини) у зв'язку з їх фізичною зношеністю та руйнуванням.

Саме проведенням суттєвих змін поліпшення відрізняється від ремонту, в ході якого відновлюються стан, корисні властивості майна.

З наведеного чітко вбачається правова позиція судів щодо неможливості застосування положень про створення нової речі й набуття права власності на неї суб'єктами цивільних правовідносин щодо оренди державного та комунального майна.

Крім того, застосування норм матеріального права у спорах про визнання права власності орендарів на орендоване майно з огляду на створення нової речі внаслідок здійснення невід'ємних поліпшень має свої особливості.

Для підтвердження вартості понесених витрат та визначення їх співвідношення до вартості всього об'єкта під час судових проваджень за клопотанням орендаря замовляється судова експертиза, під час якої з'ясується, чи було створено нову річ у результаті здійснених орендарем невід'ємних поліпшень.

У п. 117 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 листопада 1998 р. за № 705/3145; у редакції наказу Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 р. № 144/5) визначено особливості проведення будівельно-технічної експертизи, наведено орієнтовний перелік питань і рекомендації щодо суті ухвал суду про її призначення. Однак про можливість поставити експерту запитання стосовно факту створення нової речі в зазначеній Інструкції не йдеться, адже це встановлюється безпосередньо в судовому засіданні і не може бути вирішено експертом.

³ Див., наприклад: Постанова Вищого господарського суду України від 13 липня 2010 р. у справі № 39/264-09/25/295-07 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10591160>

⁴ Див., наприклад: Постанова Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 20 квітня 2010 р. у справі № 39/264-09/25/295-07 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9236588>

⁵ Див., наприклад: Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 12 вересня 2006 р. у справі № 3-2317к06 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/144951>; постанова Вищого господарського суду України від 26 квітня 2007 р. у справі № 20-5/175 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/634615>

Створення нової речі в межах нежитлового приміщення по суті неможливе, адже стіни, фундамент, віконні рами тощо залишаються, хоча й зазнають незначних змін. Змінюється лише функціональне призначення приміщення, що не впливає на його статус як нежитлового, яким таке приміщення було і залишається.

Наймач має право поліпшити річ за письмовою згодою наймодавця. Водночас вирішальне значення має навіть не факт наявності письмової згоди наймодавця на проведення поліпшень об'єкта, а суть такої згоди залежно від предмета робіт.

Так, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України ухвалою від 1 липня 2009 р. у справі № 6-17750св08 позовні вимоги орендаря відхилила, тому що він мав дозвіл лише на реконструкцію цього приміщення, внаслідок якого нову річ створено не було⁶.

Щодо визначення співвідношення часток власника та орендаря в об'єкті оренди також є особливості з огляду на загальний обов'язок орендаря здійснювати поточний ремонт об'єкта.

Наприклад, Верховний Суд України постановою від 18 вересня 2007 р. у справі № 3-2265к07 скасував усі попередні рішення судів та передав справу на новий розгляд, оскільки при визначенні розміру часток сторін в об'єкті оренди не було враховано вартості витрат орендаря на проведення поточного ремонту об'єкта, які мають проводитися повністю за його рахунок. Отже, частки сторін у спірному об'єкті оренди не були визначені⁷.

Відповідно до ч. 5 ст. 11 ЦК цивільні права можуть виникати з рішення суду лише у випадках, встановлених актами цивільного законодавства

Слід зазначити, що суди піддають сумнівам правовий механізм визнання права власності на майно в такий спосіб.

Відповідно до ч. 5 ст. 11 ЦК цивільні права можуть виникати з рішення суду лише у випадках, встановлених актами цивільного законодавства. ЦК передбачає можливість виникнення права власності на підставі рішення суду у випадках, прямо передбачених статтями 335, 376 та 392 цього Кодексу. Водночас ст. 331 ЦК, якою регулюється порядок набуття права власності на новостворене майно, не передбачає можливості виникнення такого права за рішенням суду. Таким чином, визнання права власності орендарів у

судовому порядку суперечить принциповим положенням ч. 5 ст. 11 ЦК⁸.

Для вирішення питання про визнання права власності наймача на частку у новоствореному майні необхідно з'ясувати обставини щодо факту належності майна до новостворених об'єктів нерухомості. Зокрема, ті, що стосуються прийняття об'єкта до експлуатації у встановленому законом порядку, його державної реєстрації за орендодавцем (уповноваженою особою) та, як наслідок, появи в цивільному обороті.

Посилання позивачів на ст. 778 ЦК для набуття права власності на поліпшене майно, якщо поліпшення майна зроблено до 1 січня 2004 р., безпідставне

Так, Вищий господарський суд України постановою від 3 березня 2011 р. у справі № 25/119 скасував усі попередні рішення судів та направив справу на новий розгляд саме з підстав невстановлення попередніми інстанціями факту набуття спірним майном статусу нерухомого (з належним прийняттям до експлуатації та державною реєстрацією) і його появи в цивільному обороті, що є первинним до предмета спору⁹.

Важливе значення у спорах щодо визнання права власності орендарів на поліпшене майно має також час, протягом якого мали місце відносини сторін, і правильність застосування до предмета спору положень Цивільного кодексу УРСР 1963 р. (далі — ЦК 1963 р.) та ЦК.

Так, посилання позивачів на ст. 778 ЦК для набуття права власності на поліпшене майно, якщо поліпшення майна зроблено до 1 січня 2004 р., безпідставне, оскільки за загальним правилом до спірних правовідносин не можуть застосовуватись норми ЦК, який набрав чинності 2004 р.

До 2004 р. ці правовідносини регулювалися ст. 272 ЦК 1963 р. та нормами Закону № 2269-ХІІ (у тогочасній редакції), в яких не було передбачено права орендаря на набуття права власності на орендоване майно внаслідок проведених поліпшень у будь-якому випадку. Ні зазначений Кодекс, ні інші чинні до 2004 р. нормативні акти цивільного законодавства не містили відповідних положень щодо набуття права власності орендарів на частку в орендованому майні у зв'язку зі створенням нової речі внаслідок зробленого за згодою орендодавця поліпшення майна. У ст. 272 ЦК

⁶ Див., напр.: Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 лютого 2010 р. у справі № 6-27804св09 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8039841>

⁹ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14359748>

⁶ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4299660>

⁷ Див.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1095374>

1963 р. було передбачено лише можливість відшкодування наймачу витрат на поліпшення майна, зробленого за згодою наймодавця¹⁰.

Правовідносини зі створення нової речі в результаті поліпшення орендованого майна було врегульовано з 1 січня 2004 р., з набранням чинності ЦК та внесенням змін і доповнень до Закону № 2269-ХІІ (ч. 4 ст. 23).

З огляду на принцип незворотності дії законів у часі згідно зі ст. 58 Конституції України обґрунтування позовних вимог нормою ч. 4 ст. 23 Закону № 2269-ХІІ та ч. 4 ст. 778 ЦК є безпідставним¹¹.

Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації

Не може бути підставою для застосування ч. 4 ст. 778 ЦК про визнання права власності на частку в майні і положення абз. 2 п. 4 Прикінцевих та перехідних положень ЦК, оскільки відносини співвласності не могли виникнути між сторонами внаслідок проведення поліпшення орендованого майна за відсутності у законодавстві відповідних підстав набуття права спільної часткової власності і не могли продовжуватися на час дії ЦК¹².

Залежно від змісту положень договорів або періоду дії ЦК 1963 р. та ЦК у судових справах іноді істотне значення має часовий проміжок та момент, з якого в орендаря теоретично виникає право власності на майно.

Згідно з п. 2 ч. 2 ст. 331 ЦК, якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації. До завершення будівництва (створення майна) особа вважається власником матеріалів, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва (створення майна) (п. 1 ч. 3 зазначеної статті ЦК).

У законодавстві чітко визначено момент завершення будівництва. Так, відповідно до п. 11 постанови Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 461 «Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів» датою

прийняття в експлуатацію об'єкта є дата реєстрації декларації або видачі сертифіката.

У правовідносинах щодо оренди державного та комунального майна не передбачено ні створення приміщень, ні прийняття до експлуатації можливих новостворень.

Слід також зазначити, що до таких правовідносин має застосовуватися спеціальне законодавство.

За змістом ст. 345 ЦК фізична або юридична особа може набути право власності на комунальне майно лише у разі приватизації. Крім того, згідно з ч. 4 ст. 3 Закону від 4 березня 1992 р. № 2163-ХІІ «Про приватизацію державного майна» відчуження майна, що є у комунальній власності, регулюється положеннями цього Закону, інших законів з питань приватизації і здійснюється органами місцевого самоврядування.

Таким чином, питання переходу права комунальної власності у приватну регулюються приватизаційним законодавством, яким не передбачено можливості набуття приватними особами права на комунальні об'єкти шляхом визнання права власності в суді, зокрема на підставі статей 331, 778 ЦК.

Отже, з огляду на принцип пріоритетного регулювання правовідносин спеціальним нормативним актом (*Lex specialis derogat generali*) можна вести мову про переважне застосування до здійснених орендарем поліпшень об'єкта саме приватизаційного законодавства, що зумовлює приватизаційний характер набуття права власності на орендоване майно.

Згідно із законодавством власником майна залишається орендодавець, і протиправні посягання орендарів слід розцінювати як такі, що мають позаприватизаційний характер

Положення щодо приватизації містяться у ст. 289 ГК та ст. 25 Закону № 2269-ХІІ, і за загальним правилом оренда не є способом набуття права власності на майно¹³.

Згідно із законодавством власником майна залишається орендодавець, і протиправні посягання орендарів слід розцінювати як такі, що мають позаприватизаційний характер.

Водночас правова природа орендних відносин передбачає взаємні права та обов'язки сторін щодо майнових вкладень кожної. Законом орендареві дозволено здійснювати ремонт

¹⁰ Див., напр.: Постанова Вищого господарського суду України від 17 грудня 2010 р. у справі № 28/101/09-09-07/456-20/203/09-8/295/09 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13014673>

¹¹ Див., напр.: Постанова Вищого господарського суду України від 16 листопада 2010 р. у справі № 23/237// <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12453866>

¹² Див., напр.: Постанова Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 20 квітня 2010 р. у справі № 39/264-09(25/295-07) // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9236588>

¹³ Див.: Вінник О. М. Науково-практичний коментар Закону України «Про оренду державного та комунального майна». — К., 2010. — С. 225.

об'єкта і змінювати його стан за погодженням з орендодавцем. За таких обставин справедливими є положення щодо права орендаря на відшкодування вартості необхідних витрат або на зарахування їх вартості в рахунок плати за користування річчю.

Якщо орендар зробив невід'ємні поліпшення, то він може претендувати лише на відшкодування вартості необхідних витрат або на зарахування їх вартості в рахунок плати за користування річчю (але не на право власності)

Підсумовуючи викладене, зауважимо:

– новою є річ, створена в результаті переробки іншої речі (матеріалу);

– комплекс робіт щодо облаштування нежитлового приміщення без зміни зовнішніх габаритів об'єкта вважається лише капітальним ремонтом або здійсненням поліпшень (залежно від характеристик змін);

– влаштування орендарем власного бізнесу відповідно до обраного виду діяльності у займаному приміщенні не дає йому підстав вимагати визнання права власності за об'єктом лише тому, що для організації виробничого процесу він поніс витрати на облаштування приміщення належним обладнанням;

– принципова відмінність між поняттями «здійснення невід'ємних поліпшень» та «створення нової речі» полягає у правових наслідках згідно з ч. 4 ст. 23 Закону № 2269-ХІІ та ч. 3 ст. 778 ЦК. Якщо орендар зробив невід'ємні поліпшення, то він може претендувати лише на відшкодування вартості необхідних витрат або на зарахування їх вартості в рахунок плати за користування річчю (але не на право власності). А в разі створення нової речі орендар стає її власником у частині необхідних витрат на поліпшення;

– чинне законодавство не містить положень про те, що судовий експерт має право чи обов'язок визначати факт створення нової речі;

– відповідно до змісту ст. 332 ЦК нова річ створюється лише внаслідок переробки попередньої речі шляхом її використання як матеріалу. Отже, проведення капітального ремон-

ту, внутрішнє пере планування, переобладнання приміщення, у тому числі надання об'єкту нового функціонального призначення в межах існуючої капітальної будівлі не може призвести до створення нової речі;

– право власності на нову річ у галузі нерухомості виникає лише в результаті її новостворення, а не в процесі переробки;

– момент виникнення права власності пов'язаний із прийняттям до експлуатації об'єкта завершеного будівництва;

– посилення орендарів на ст. 778 ЦК для набуття права власності на поліпшене майно є безпідставним, якщо поліпшення майна мало місце до 2004 р., оскільки ні ЦК 1963 р., ні інші чинні до 2004 р. нормативні акти цивільного законодавства не містили відповідних положень щодо набуття права власності орендарів на частку в орендованому майні у зв'язку зі створенням нової речі внаслідок зробленого за згодою орендодавця поліпшення майна;

Спеціальним законодавством, яке підлягає застосуванню щодо відчуження об'єктів державної та комунальної власності, є приватизаційне законодавство

– оскільки відповідно до ч. 5 ст. 11 ЦК цивільні права можуть виникати з рішення суду лише у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, в законі не передбачено можливості виникнення такого права на новостворене майно за рішенням суду;

– спеціальним законодавством, яке підлягає застосуванню щодо відчуження об'єктів державної та комунальної власності, є приватизаційне законодавство, і в ньому не передбачено іншого шляху переходу права власності на таке майно, окрім його приватизації.

На нашу думку, аналіз питань теорії та практики застосування положень законодавства щодо створення нової речі у правовідносинах, пов'язаних з орендою державного й комунального майна, сприятиме забезпеченню збереження нерухомого майна у власності держави і територіальних громад.

О.В. Таран,
докторант кафедри
криміналістики
Національної академії
внутрішніх справ,
кандидат юридичних
наук

Summary

The article deals with investigator's ignorance of peculiarities of creation and functioning of the labour protection system at the small scale enterprises that hampers to timely identify the person guilty in commitment of criminal violation of the requirements provided by laws on labour protection and can be the reason for procedural errors in criminal proceedings

Встановлення особи, яка порушує вимоги законодавства про охорону праці

У ст. 43 Конституції України закріплено, зокрема, право кожного громадянина на належні та безпечні умови праці. Реалізація цього права регулюється законодавчими та нормативними актами у галузі охорони праці. Так, у ч. 1 ст. 6 Закону від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ «Про охорону праці» (далі — Закон) зазначено, що умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства. Встановлений Законом порядок організації охорони праці в Україні є єдиним і обов'язковим для всіх підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та виду діяльності. Зважаючи на це, роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці у кожному структурному підрозділі такі умови праці, які б відповідали зазначеним нормативно-правовим актам, а в галузі охорони праці — забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників.

Вимоги законодавства про охорону праці роботодавці в повному обсязі часто не виконують, особливо на малих підприємствах приватної форми власності

Ці та інші вимоги законодавства про охорону праці роботодавці в повному обсязі часто не виконують, особливо на малих підприємствах приватної форми власності. Згідно з аналітичною інформацією Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки України¹ та статистичних даних Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві² рівень виробничого травматизму на малих підприємствах значно вищий порівняно з великими та середніми підприємствами всіх форм власності.

На нашу думку, така ситуація зумовлена тим, що, з одного боку, в сучасних умовах розвитку національної економіки існуюча система охорони

¹ Див.: Аналітична інформація Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки України. — http://www.dnop.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=5908&Itemid=175

² Див.: Статистичні дані Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві. — <http://social.org.ua/activity/stat>

праці вже не може ефективно функціонувати, оскільки нормативно-правова база і схеми управління охороною праці, включаючи порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці, рекомендації з планування заходів з охорони праці, системи акредитації і сертифікації, порядок навчання з охорони праці, базуються на стандартах безпеки праці, прийнятих 20—30 років тому, а отже, не адаптовані до специфіки малих підприємств, з іншого ж боку — на малих підприємствах роботодавці роботу з охорони праці проводять безсистемно (а часто не проводять взагалі), заходи із забезпечення безпечних умов праці не планують, виділення матеріальних та фінансових ресурсів на це не передбачають.

Сучасний стан економіки нашої держави характеризується динамічним розвитком малого бізнесу із залученням до його сфери дедалі більшої кількості працівників, при цьому належна організація заходів з охорони праці відсутня, що створює загрозу зростання виробничого травматизму на малих підприємствах у майбутньому

Факти свідчать, що суб'єкти малого підприємства починають займатися безпекою праці лише після того, як на виробництві трапляються нещасні випадки з працівниками.

Сучасний стан економіки нашої держави характеризується динамічним розвитком малого бізнесу із залученням до його сфери все більшої кількості працівників, при цьому належна організація заходів з охорони праці відсутня, що створює загрозу зростання виробничого травматизму на малих підприємствах у майбутньому.

Враховуючи наведене, правоохоронним органам необхідно більше уваги приділяти проблемам боротьби зі злочинними порушеннями вимог законодавства про охорону праці, вживати дієвих заходів реагування на такі порушення, а також брати активну участь у запобіганні подібним порушенням шляхом своєчасного виявлення причин та умов, які призводять до їхнього вчинення. Судам, у свою чергу, відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» необхідно підвищити вимогливість до якості досудового слідства з тим, щоб були вжиті всі передбачені законом заходи до всебічного, повного й об'єктивного встановлення всіх обставин справи в процесі досудового розслідування і розгляду справи в суді.

Аналіз розглянутих судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці, свідчить, що існують певні труднощі при розслідуванні злочинних порушень вимог законодавства про охорону праці, які сталися саме на малих підприємствах. Насамперед, йдеться про проблеми, пов'язані із встановленням особи, яка вчинила злочин.

Згідно з чинним кримінальним законодавством суб'єктом кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці може бути службова особа підприємства, установи, організації або громадянин-суб'єкт підприємницької діяльності, який несе спеціальні обов'язки з охорони праці. Такі обов'язки покладаються на службових осіб спеціальними наказами адміністрації, посадовими інструкціями, впливають із займаної посади чи у зв'язку із попередньою діяльністю. Такі обов'язки несе також і керівник підприємства, який особисто взяв на себе обов'язок керувати виконанням певних робіт³.

У таблиці відображено статистичні дані Міністерства внутрішніх справ України про кількість зареєстрованих злочинів проти безпеки виробництва і кількість справ, у яких досудове слідство зупинено через те, що не було встановлено особу, яка вчинила злочин⁴. Переважно більшість досліджуваних випадків було виявлено саме під час розслідування злочинних порушень вимог законодавства про охорону праці, які сталися на малих підприємствах.

Таблиця

Рік	Кількість кримінальних справ, порушених за ст. 271 КК	Досудове слідство зупинено на підставі п. 3 ст. 206 КПК
2008	273	23
2009	259	21
2010	251	25

Дослідження також свідчить, що слідчі не в усіх випадках виконували вимоги кримінально-процесуального закону щодо обов'язковості проведення всіх необхідних і можливих слідчих дій для встановлення особи, яка вчинила злочин.

³ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України.— 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.— К., 2007.— 1184 с.

⁴ Див.: Статистичні дані Міністерства внутрішніх справ України. — <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/519179>

На нашу думку, причиною цього є насамперед необізнаність слідчого про особливості створення і функціонування системи охорони праці на малих підприємствах.

На сьогодні у криміналістичній літературі немає методичних рекомендацій щодо особливостей встановлення винної особи при розслідуванні злочинних порушень вимог законодавства про охорону праці, які було вчинено на малих підприємствах. Понад те, не в усіх підручниках з криміналістики є розділи, присвячені методиці розслідування зазначеної категорії злочинів.

Останні ґрунтовні методичні рекомендації та наукові розробки, присвячені проблемам розслідування цієї категорії злочинів, здійснювалися майже тридцять років тому.

За часів СРСР розробкою проблем методики розслідування злочинів, які порушують безпечні умови праці працівників, займалися Ш.К. Вахітов, В.К. Глістін, М.С. Грінберг, С.А. Квелідзе, М.П. Яблоков та ін.

Тематику, що розглядається у статті, останніми роками досліджували вчені-юристи Російської Федерації⁵.

В Україні також з'явилося кілька робіт, присвячених питанням кримінальної відповідальності за злочини проти безпеки виробництва⁶.

Досліджень, присвячених проблемам методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці, в Україні протягом останніх років не проводилось.

Отже, виходячи з того, що наведені роботи, по-перше, написані за часів СРСР, а більш сучасні ґрунтуються на законодавстві Російської Федерації, а по-друге, не є загальнодоступними, ми, проаналізувавши основні положення існуючих методичних рекомендацій, присвятили цю статтю особливостям встановлення особи, винної у порушенні вимог законодавства про охорону праці, що сталися на малих підприємствах,

адже, як вже було зазначено, в криміналістичній літературі на сьогодні відсутні відповідні методичні рекомендації.

Якщо за часів СРСР, коли на всіх підприємствах обов'язково функціонувала служба з охорони праці, основний акцент вчені-криміналісти робили на проблемах встановлення причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) відповідальної особи і шкідливими наслідками, то в сучасних умовах гостро постала проблема встановлення власне особи, винної у порушенні вимог законодавства про охорону праці

Про існування особливостей встановлення винної особи при розслідуванні подібних злочинів йшлося в усіх без винятку зазначених вище роботах, присвячених методиці розслідування. Автори цих робіт вважають, що розслідування злочинів досліджуваної категорії має певну специфіку, яка пов'язана із особливостями виробничої діяльності підприємств, створенням і функціонуванням служби охорони праці, законодавчим регулюванням цього процесу.

Якщо за часів СРСР, коли на всіх підприємствах обов'язково функціонувала служба з охорони праці, основний акцент вчені-криміналісти робили на проблемах встановлення причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) відповідальної особи і шкідливими наслідками, то в сучасних умовах гостро постала проблема встановлення власне особи, винної у порушенні вимог законодавства про охорону праці. У такій ситуації потрібними і своєчасними є сучасні методичні рекомендації щодо розслідування зазначеної категорії злочинів, які базуються на дослідженні існуючих наукових розробок, аналізі слідчої та судової практики, а також узагальненні позитивного досвіду розслідування цього виду злочинів.

Тому, щоб запобігти можливим процесуальним помилкам та неповноті розслідування, а також з метою методичної допомоги у розслідуванні злочинних порушень вимог законодавства про охорону праці, які були вчинені на малих підприємствах, ми виділили та узагальнили деякі особливості охорони праці у малому бізнесі і з урахуванням практики розслідування та судового розгляду зазначеної категорії справ сформулювали систему дій слідчого щодо встановлення особи, винної у порушенні вимог законодавства про охорону праці.

Отже, згідно з п. 7 ст. 63 Господарського кодексу України малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний

⁵ Див.: Кучерков И. А. Расследование преступных нарушений правил безопасности при проведении строительных работ: Дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2003. — 230 с.; Беляева И. М. Практика и проблемы методики расследования преступлений, нарушающих безопасные условия труда: Дис. ... канд. юрид. наук. — Челябинск, 2006. — 281 с.; Потапова Н. Л. Особенности расследования преступных нарушений правил охраны труда на предприятиях: Дис. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 2007. — 228 с.; Дмитриев М. М. Особенности расследования преступлений, связанных с нарушением правил безопасности при ведении горных работ: на примере Республики Бурятия: Дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2008. — 230 с.; Ермаков И. Ю. Методика расследования преступных нарушений правил охраны труда и техники безопасности: Дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2008. — 182 с. та ін.

⁶ Див.: Борисов В. І., Пащенко О. О. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки. — Х., 2006. — 224 с.; Бахуринська О. О. Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2007. — 20 с.

(фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує сімдесяти мільйонів гривень.

Особливістю організації служби охорони праці на малих підприємствах є те, що за умови, що чисельність працівників менше п'ятдесяти осіб, така служба, як правило, не створюється, а отже, перед слідчим постає проблема встановлення особи, яка була відповідальною за забезпечення дотримання вимог законодавства про охорону праці при проведенні робіт, під час яких сталася травматична подія.

У більшості вивчених матеріалів розслідування порушень вимог законодавства про охорону праці, які сталися на малих підприємствах, у матеріалах кримінальних справ містилась інформація про відсутність служб з охорони праці, тому досудове слідство у деяких випадках було зупинено на підставі п. 3 ст. 206 Кримінально-процесуального кодексу України.

На нашу думку, часто такі рішення слідчих були передчасними, оскільки, навіть за умови відсутності у роботодавця служби з охорони праці (спеціаліста з охорони праці), їх функції виконує роботодавець, індивідуальний підприємець (особисто), керівник підприємства, інший уповноважений роботодавцем працівник або залучена стороння організація (спеціаліст), які надають послуги у сфері охорони праці

У загальному порядку рішення про створення служби охорони праці або введення посади спеціаліста з охорони праці на малих підприємствах ухвалюється роботодавцями з урахуванням специфіки підприємства (насамперед, це — наявність робіт з підвищеною небезпекою, рівень травматизму і професійної захворюваності, наявність виробничих ризиків, а також виробничого ризику, до якого віднесено підприємство при визначенні страхових тарифів).

У більшості досліджуваних матеріалів розслідування порушень вимог законодавства про охорону праці, які сталися на малих підприємствах, у матеріалах кримінальних справ містилась інформація про відсутність служб з охорони праці, тому досудове слідство у деяких випадках було зупинено на підставі п. 3 ст. 206 Кримінально-процесуального кодексу України.

На нашу думку, часто такі рішення слідчих були передчасними, оскільки, навіть за умови відсутності у роботодавця служби з охорони праці (спеціаліста з охорони праці), їх функції виконує роботодавець, індивідуальний підприємець (особисто), керівник підприємства, інший, уповноважений роботодавцем працівник або залучена стороння організація (спеціаліст), які надають послуги у сфері охорони праці.

Отже, у будь-якому разі загальне керівництво роботою з охорони праці на підприємстві здійснює роботодавець, безпосереднє керівництво зазначеною роботою на підприємстві і в його структурних підрозділах здійснює службова особа, на яку (за її згодою) наказом покладені обов'язки із забезпечення охорони праці на підприємстві. Заступники керівника підприємства (роботодавця), керівники структурних підрозділів здійснюють керівництво діяльністю з охорони праці відповідних підрозділів та служб організації відповідно до вимог законодавчих і нормативних правових актів з охорони праці. На службу з охорони праці покладається

методичне керівництво роботою з охорони праці та контроль за її здійсненням у структурних підрозділах підприємства.

Коло осіб, котрі відповідають за безпеку робіт, під час яких сталася травматична подія, слідчий, як правило, встановлює шляхом ознайомлення з положеннями про розподіл обов'язків між інженерно-технічними працівниками, відповідними правилами з техніки безпеки, інструкціями, відомчими вказівками, наказами.

Але на практиці поширені випадки, коли у зазначених документах, розроблених для такої роботи, не міститься вказівок щодо такого кола осіб. Це найбільш характерно саме для малих підприємств.

У подібних випадках для встановлення особи, винної у вчиненні злочину, можна запропонувати такі дії:

1) ознайомитися з посадовими обов'язками працівників підприємства, перевірити їх відповідність вимогам законодавства про охорону праці;

2) з'ясувати організаційну форму роботи з охорони праці на підприємстві (створення служби охорони праці, призначення спеціаліста з охорони праці, оформлення договірних відносин зі сторонньою організацією, яка надає послуги у галузі охорони праці);

3) дослідити розподіл обов'язків з охорони праці між службовими особами малого підприємства і з'ясувати, хто відповідає за організацію безпечного виконання робіт та контролю за дотриманням вимог законодавства про охорону праці;

4) отримати та дослідити (якщо вони є) відповідні розпорядчі документи, якими призначено відповідальних осіб за:

– забезпечення безпечних умов і охорону праці та безпечне виконання робіт на малому підприємстві в цілому (керівник або його заступник);

– безпечне проведення робіт на окремих ділянках або в підрозділах малого підприємства (зокрема роботу електрогосподарства);

– безпечну експлуатацію об'єктів з підвищеною небезпекою.

Також потрібно перевірити, чи призначені інші відповідальні особи відповідно до вимог галузевих правил та інструкцій з охорони праці й інших нормативних актів, які містять державні нормативні вимоги з охорони праці;

5) з'ясувати, чи проходив особисто навчання з питань охорони праці керівник підприємства і чи направляв на таке навчання спеціалістів і працівників, робота яких пов'язана з охороною праці;

6) перевірити наявність на підприємстві переліку нормативних актів, які містять вимоги з охорони праці (закони, норми, правила);

7) з'ясувати факт створення і ведення документації з охорони праці. На малому підприємстві робота з охорони праці проводиться на основі розпорядчої (накази, розпорядження, положення, інструкції), облікової (журнали, переліки, графіки, протоколи, плани, схеми) і звітної (форми офіційної статистичної звітності) документації. Розпорядча документація повинна бути підготована ще на стадії організації малого підприємства. Облікова і звітна документація — у процесі його діяльності.

Часто малі підприємства працюють в орендованих приміщеннях, а обслуговування, наладження та ремонт технологічного та установчого обладнання здійснюється службами орендодавця або іншою організацією. У таких випадках додаткову інформацію щодо відповідальної особи можна отримати ознайомившись із договорами на оренду та обслуговування обладнання, у яких мають бути відображені взаємні вимоги (обов'язки) орендаря та орендодавця (або іншої організації) щодо забезпечення здорових та безпечних умов праці обох організацій.

Проведення аналізу отриманої інформації і співставлення її з іншими відомостями, що

містяться в матеріалах справи, дозволить слідчому і суду встановити особу, відповідальну за дотримання вимог законодавства про охорону праці при виконанні робіт, під час яких стався нещасний випадок, та визначити ступінь її вини у цьому.

З урахуванням конкретних обставин справи окремі дії можуть бути альтернативними або мінятися місцями. Можливість таких змін у межах запропонованої типової схеми зумовлюється також невідкладністю деяких слідчих дій з метою недопущення зникнення слідів порушення, першочергового отримання необхідної інформації, часом, який витрачається на її отримання, та іншими факторами.

Специфічні особливості виду злочинів, що розглядається у статті, полягають у тому, що встановлення факту порушення вимог законодавства про охорону праці відповідальною службовою особою або конкретним виконавцем робіт не завжди свідчить про факт вчинення ними злочину. Наявність події і складу злочину в кожному конкретному випадку встановлюється лише за умови існування причинного зв'язку між допущеним порушенням і шкідливими наслідками та повним і всебічним дослідженням усіх обставин справи

Такі винятки та перестановки окремих дій в межах цієї системи не впливають на її значення та сутність. Запропонована сукупність та послідовність дій слідчого є характерною для встановлення осіб, винних у порушеннях вимог законодавства про охорону праці, що сталися на малих підприємствах. Та оскільки конкретні ситуації можуть дещо відрізнятися від типових, то і реальні сукупності і послідовності слідчих дій також можуть відрізнятися від їх типових систем.

Насамкінець варто зазначити: специфічні особливості виду злочинів, що розглядається у статті, полягають у тому, що встановлення факту порушення вимог законодавства про охорону праці відповідальною службовою особою або конкретним виконавцем робіт не завжди свідчить про факт вчинення ними злочину. Наявність події і складу злочину в кожному конкретному випадку встановлюється лише за умови існування причинного зв'язку між допущеним порушенням і шкідливими наслідками та повним і всебічним дослідженням усіх обставин справи.

Міжнародні зв'язки

У Празі в рамках співробітництва з Інститутом «Правова ініціатива у Центральній Європі та Євразії» (CEELI) у липні 2011 р. відбулася перша конференція голів верховних судів країн Центральної та Східної Європи за участі представників верховних судів України, Албанії, Вірменії, Азербайджану, Боснії і Герцеговини, Болгарії, Хорватії, Чехії, Естонії, Грузії, Угорщини, Косова, Латвії, Литви, Македонії, Молдови, Чорногорії, Польщі, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, а також Голови Верховного суду Сполучених Штатів Америки Джона Робертса.

До складу делегації Верховного Суду України на чолі з Головою Суду Василем Онопенком входили суддя Людмила Охрімчук та головний консультант відділу міжнародного співробітництва апарату Суду Аліна Головань.

Під час конференції судді працювали за навчальною програмою CEELI-Інституту, про-

аналізували типові проблеми, що виникають у роботі суду, поділились ідеями і практичними напрацюваннями в адмініструванні судів. Як засвідчує практика, голови верховних судів різних країн стикаються з великою кількістю схожих проблем, тож ключовими темами для обговорення стали відносини із законодавчою владою та виконавчою, боротьба з корупцією та досягнення прозорості в процесі роботи судів, вирішення питань, пов'язаних із затримкою у строках розгляду справ, роллю і відповідальністю голови суду.

Нагадаємо, що рішення про проведення постійних регіональних конференцій для голів верховних судів було прийнято 2010 р. у Празі за круглим столом, присвяченим питанням цілісності судової системи. Наступну конференцію голів верховних судів країн Центральної та Східної Європи заплановано провести в Албанії.

26 липня 2011 р. у Верховному Суді України відбулася зустріч представників Суду із делегацією канцелярії Центрального комітету Комуністичної партії Соціалістичної Республіки В'єтнам на чолі із заступником начальника управління справами ЦК Зионгом Тхань Баком. У зустрічі взяли участь суддя Верховного Суду України Михайло Гриців, заступник керівника апарату Верховного Суду України Микола Хавронюк, начальник планово-фінансового управління – головний бухгалтер Валентина Мисака, начальник управління кадрової роботи Олена Неділько, на-

чальник відділу міжнародного співробітництва Ліна Губар.

Пан Зионг Тхань Бак зазначив, що протягом багатьох років Україна і Соціалістична Республіка В'єтнам перебувають у дружніх відносинах, і подякував за підтримку та допомогу.

За його словами, нині у В'єтнамі впроваджується політика оновлення адміністративної та судової систем. Під час судової реформи в їхній країні особливу увагу приділяють питанням якості роботи судів і добору суддівських кадрів. Тому для них цінним є досвід інших країн, зокрема й України.

Члени делегації цікавилися принципами підготовки та добору суддів на посади, підвищення кваліфікації працівників суду, а також механізмом контролю за роботою суддів в Україні.

Представники Верховного Суду України також поінформували гостей про хід судової реформи та систему судоустрою України, обговорили питання організації роботи її найвищого судового органу.

Сторони домовилися й надалі обмінюватися досвідом.

Видавництво «Істина» пропонує:

Нове доповнене видання популярної книги із матеріалами судової практики

Романюк Я.М. Коментар постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». Практика розгляду Верховним Судом України цивільних справ про визнання правочинів недійсними. — Видання друге, зм. і доп. — К., 2011. — 222 с.

Прийнята 6 листопада 2009 р. Пленумом Верховного Суду України постанова № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» надала судам низку роз'яснень щодо застосування положень законодавства при розгляді такої складної категорії справ, як справи, пов'язані з недійсністю правочинів. Запропонований коментар зазначеної постанови підготовлений суддею Верховного Суду України — одним із розробників її проекту — і висвітлює мотиви та обґрунтування, якими керувався Верховний Суд, даючи відповідні роз'яснення. До відповідних пунктів Постанови додаються витяги із судових рішень, ухвалених Верховним Судом України, що ілюструють положення коментаря. Книга покликана допомогти розібратися суддям, адвокатам, іншим практикуючим юристам, усім, хто цікавиться питаннями недійсності правочинів, у правових позиціях Верховного Суду України з цих питань.

Нова збірка судової практики

Злочини і адміністративні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту / За ред. П.П. Пилипчука. — К., 2011. — 416 с.

До книги увійшли найбільш значущі та різноманітні судові прецеденти — приклади із судової практики розгляду справ про злочини та адміністративні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту, починаючи з часів судової реформи 1864 р. до 2010 р. включно. Збірка містить роз'яснення Пленуму, постанови Пленуму і Президії Верховного Суду України, ухвали судових колегій (судових палат) у конкретних кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення, окремі постанови та ухвали обласних (апеляційних) судів, дані судової статистики, узагальнення та огляди судової практики. Для зручності користування судові прецеденти систематизовано за статтями Кримінального кодексу України.

Видання призначене для суддів, а також працівників органів дізнання, досудового слідства, працівників прокуратури, адвокатів, науковців, аспірантів і студентів вищих юридичних навчальних закладів, представників правозахисних громадських організацій, юристів, які беруть участь у судочинстві.

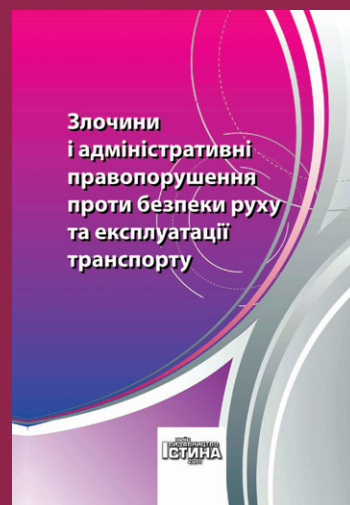
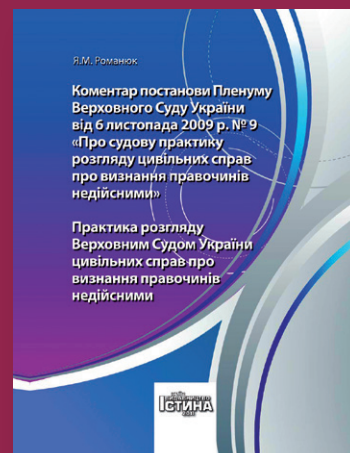
Новий підручник

Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонові, Н.Ю. Голубєвої. — К., 2011. — 536 с.

Підручник призначається для підготовки фахівців за спеціальністю «Правознавство» і враховує положення Цивільного процесуального кодексу України, Закону України «Про судову систему і статус суддів», інших нормативно-правових актів, найсучасніші досягнення науки і практики цивільного процесу. Він має на меті зорієнтувати студентів у доволі великій кількості інформації, зосередити увагу на найважливіших проблемах цивільного процесуального права, на найцікавіших та найважчих питаннях, що розглядаються у відповідному курсі: поняття і принципи цивільного процесуального права, цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти, підвідомчість і підсудність цивільних справ, докази, позовне, наказне та окреме провадження, провадження у справі до судового розгляду, перегляд судових рішень і ухвал в апеляційному порядку, перегляд рішень у касаційному порядку тощо.

Книга розрахована на викладачів, студентів, аспірантів, суддів, працівників правоохоронних органів, адвокатів, юрисконсультів, нотаріусів, а також усіх, хто цікавиться питаннями цивільного процесуального права України.

Індекс 40358

Книги можна замовити у видавництві «Істина»:

04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38

Телефони: (44) 468–3131; 468–0999; 468–5973

e-mail: istina_book@ukr.net

www.istina-books.com.ua